

Змест

Уводзіны.....	4
1 Тэарэтычныя аспекты даследавання дэтэктыўнага рамана у беларускай літаратуры	7
1.1 Дэтэктыўны раман як жанравая разнавіднасць у беларускай літаратуры.....	14
1.2 Спецыфіка мастацкага асэнсавання злачынства ў дэтэктыўным жанры.....	14
1.3 Станаўленне і развіццё беларускага дэтэктыўнага рамана: гістарычны аспект.....	19
2 Творчасць Уладзіміра Караткевіча: мастацкае асэнсаванне злачынства ў дэтэктыўным рамане.....	28
2.1 Чорны замак Альшанскі (гісторыю даследавання, артыкулы да нулявых гадоў, рэцэнзіі і інш.).....	28
2.2 Сучаснае ўспрыманне «Чорнага замка Альшанскага».....	40
3 Сучасны беларускі раман.....	47
3.1 Дэтэктыўны раман у творчасці Людмілы Рублеўскай.....	47
3.2 Дэтэктыўны раман у творчасці Валерыя Гапеева.....	51
3.3 Дэтэктыўны раман у творчасці Андрэя Федарэнкі	57
Заклучэнне.....	65
Спіс выкарыстаных крыніц.....	68

Рэферат

Дыпломная праца 71 с., 70 крыніц.

ДЭТЭКТЫЎНЫ РАМАН, ЗЛАЧЫНСТВА, ЖАНР, ЖАНРОВАЯ АДМЕТНАСЦЬ, МАСТАЦКАЕ АСЭНСАВАННЕ, МАРАЛЬНА-ЭТЫЧНЫ АСПЕКТ, ГІСТАРЫЧНЫ КАНТЭКСТ, САЦЫЯЛЬНЫ КАНТЭКСТ, ПСІХАЛАГІЧНЫ АНАЛІЗ.

Аб'ект даследавання – дэтэктыўныя раманы беларускіх пісьменнікаў другой паловы XX – пачатку XXI стагоддзяў.

Прадмет даследавання – мастацкае асэнсаванне злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане.

Мэта даследавання – выявіць і ахарактарызаваць асаблівасці мастацкага асэнсавання злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане.

Метады: агульнанавуковыя (аналіз, сінтэз, параўнанне, абагульненне, сістэматызацыя) і спецыяльна-літаратуразнаўчыя (біяграфічны, культурна-гістарычны, структурна-семантычны, герменеўтычны, кампаратыўісцкі).

Элемент навізны: упершыню ў беларускім літаратуразнаўстве праведзена комплекснае даследаванне мастацкага асэнсавання злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане ад класічных твораў У. Караткевіча да сучасных раманаў Л. Рублеўскай, В. Гапеева і А. Федарэнкі.

Тэарэтычная і практычная значнасць: вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны пры распрацоўцы лекцыйных курсаў і спецкурсаў па гісторыі беларускай літаратуры, тэорыі літаратуры, пры напісанні падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў, а таксама пры далейшым вывучэнні праблем жанравай спецыфікі беларускай прозы.

Уводзіны

Дэтэктыўны жанр у беларускай літаратуры прайшоў складаны шлях станаўлення і развіцця, адлюстроўваючы спецыфіку нацыянальнага светаўспрымання і культурных традыцый. Мастацкае асэнсаванне злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане ўяўляе сабой унікальную з'яву, якая спалучае ў сабе элементы класічнага дэтэктыва з нацыянальнай адметнасцю беларускай літаратуры. Асаблівую цікавасць выклікае трансфармацыя жанру ад гістарычна-дэтэктыўных твораў У. Караткевіча да сучасных раманаў Л. Рублеўскай, В. Гапеева і А. Федарэнкі, якія дэманструюць разнастайныя падыходы да мастацкага ўвасаблення злачынства, яго маральна-этычнай ацэнкі і сацыяльна-культурнага кантэксту.

Актуальнасць дадзенага даследавання абумоўлена неабходнасцю сістэматызацыі і аналізу асаблівасцей мастацкага асэнсавання злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане як адметнай з'явы нацыянальнай літаратуры. Нягледзячы на папулярнасць дэтэктыўнага жанру сярод чытачоў, ён доўгі час заставаўся на перыферыі літаратуразнаўчых даследаванняў, што стварыла пэўны дысбаланс паміж чытацкім попытам і навуковым асэнсаваннем гэтага феномена. У сучасных умовах, калі нацыянальная літаратура імкнецца захаваць сваю адметнасць у глабалізаваным свеце, вывучэнне спецыфікі беларускага дэтэктыўнага рамана набывае асаблівую значнасць для разумення шляхоў развіцця беларускай літаратуры ў цэлым.

Аб'ектам даследавання з'яўляюцца дэтэктыўныя раманы беларускіх пісьменнікаў другой паловы XX – пачатку XXI стагоддзяў.

Прадметам даследавання выступае мастацкае асэнсаванне злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане.

Мэта даследавання – выявіць і ахарактарызаваць асаблівасці мастацкага асэнсавання злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане.

Для дасягнення пастаўленай мэты неабходна вырашыць наступныя задачы:

- даследаваць тэарэтычныя аспекты дэтэктыўнага рамана ў беларускай літаратуры, вызначыць яго жанравую спецыфіку;
- прааналізаваць асаблівасці мастацкага асэнсавання злачынства ў дэтэктыўным жанры;
- разгледзець гістарычны аспект станаўлення і развіцця беларускага дэтэктыўнага рамана;

- даследаваць творчасць У. Караткевіча ў кантэксце мастацкага асэнсавання злачынства ў раманах «Чорны замак Альшанскі» і «Дзікае паляванне караля Стаха»;
- прааналізаваць сучаснае ўспрыманне твораў У. Караткевіча ў кантэксце развіцця дэтэктыўнага жанру;
- выявіць асаблівасці мастацкага асэнсавання злачынства ў сучасных беларускіх дэтэктыўных раманах Л. Рублеўскай, В. Гапеева і А. Федарэнкі.

Метадалагічную аснову даследавання складаюць агульнанавуковыя метады (аналіз, сінтэз, параўнанне, абагульненне, сістэматызацыя) і спецыяльна-літаратуразнаўчыя метады (біяграфічны, культурна-гістарычны, структурна-семантычны, герменеўтычны, кампаратыўісцкі), якія дазваляюць комплексна падыйсці да аналізу мастацкага асэнсавання злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане.

Тэарэтычную аснову даследавання складаюць працы беларускіх і замежных літаратуразнаўцаў, прысвечаныя праблемам жанравай спецыфікі рамана ў цэлым і дэтэктыўнага рамана ў прыватнасці, пытанням паэтыкі мастацкага твора, асаблівасцям адлюстравання рэчаіснасці ў літаратуры, а таксама даследаванні, прысвечаныя творчасці беларускіх пісьменнікаў, якія працавалі ў дэтэктыўным жанры. Важнае значэнне для даследавання маюць таксама працы, прысвечаныя гісторыі беларускай літаратуры, яе жанрава-стылёвай эвалюцыі і нацыянальнай спецыфіцы.

Навуковая навізна даследавання заключаецца ў тым, што ўпершыню ў беларускім літаратуразнаўстве праводзіцца комплекснае даследаванне мастацкага асэнсавання злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане ад класічных твораў У. Караткевіча да сучасных раманаў Л. Рублеўскай, В. Гапеева і А. Федарэнкі. У працы вызначаюцца асаблівасці трансфармацыі дэтэктыўнага жанру ў беларускай літаратуры, выяўляюцца спецыфічныя рысы мастацкага асэнсавання злачынства ў кантэксце нацыянальнай культуры і гістарычнага развіцця беларускай літаратуры, а таксама прапануецца арыгінальная канцэпцыя эвалюцыі беларускага дэтэктыўнага рамана.

Практычная значнасць даследавання вызначаецца магчымасцю выкарыстання яго вынікаў пры распрацоўцы лекцыйных курсаў і спецкурсаў па гісторыі беларускай літаратуры, тэорыі літаратуры, пры напісанні падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў, а таксама пры далейшым вывучэнні праблем жанравай спецыфікі беларускай прозы. Матэрыялы даследавання могуць быць карыснымі для пісьменнікаў, якія працуюць у дэтэктыўным жанры, а таксама для шырокага кола чытачоў, якія цікавяцца беларускай літаратурай.

Ступень навуковай распрацаванасці тэмы характарызуецца неаднароднасцю і фрагментарнасцю. Асобныя аспекты дэтэктыўнага жанру ў беларускай літаратуры разглядаліся ў працах К. А. Цвіркі, які даследаваў генезіс і паэтыку беларускага дэтэктыўнага рамана [63], а таксама М. М. Чарняўскага, які вывучаў жанравую спецыфіку сучаснага беларускага дэтэктыва [64]. Значны ўклад у вывучэнне творчасці У. Караткевіча ўнеслі А. Л. Верабей, які прааналізаваў жыццё і творчасць пісьменніка [16], і В. Ю. Бароўка, якая даследавала дыялог з класікай у рамане «Чорны замак Альшанскі» [4]. Аднак комплекснае даследаванне мастацкага асэнсавання злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане дагэтуль не праводзілася.

Структура дыпломнай працы абумоўлена логікай даследавання і складаецца з уводзінаў, трох глаў, заключэння і спіса выкарыстаных крыніц.

У першай главе разглядаюцца тэарэтычныя аспекты даследавання дэтэктыўнага рамана ў беларускай літаратуры, вызначаецца яго жанравая спецыфіка, аналізуюцца асаблівасці мастацкага асэнсавання злачынства ў дэтэктыўным жанры, а таксама прасочваецца гістарычны аспект станаўлення і развіцця беларускага дэтэктыўнага рамана.

Другая глава прысвечана аналізу творчасці У. Караткевіча, у прыватнасці, раманаў «Чорны замак Альшанскі» і «Дзікае паляванне караля Стаха», з пункту гледжання мастацкага асэнсавання злачынства, а таксама разглядаецца сучаснае ўспрыманне гэтых твораў.

У трэцяй главе аналізуюцца сучасныя беларускія дэтэктыўныя раманы Л. Рублеўскай («Скокі смерці», «Золата забытых магіл»), В. Гапеева («Ноч цмока») і А. Федарэнкі («Жэтон на метро») у кантэксце мастацкага асэнсавання злачынства.

1 Тэарэтычныя аспекты даследавання дэтэктыўнага рамана у беларускай літаратуры

1.1 Дэтэктыўны раман як жанравая разнавіднасць у беларускай літаратуры

Даследаванне дэтэктыўнага рамана ў беларускай літаратуры з'яўляецца важным аспектам разумення эвалюцыі нацыянальнай літаратурнай традыцыі. Аналіз гэтага жанру дазваляе прасачыць не толькі асаблівасці мастацкага асэнсавання злачынства ў беларускай прозе, але і выявіць спецыфічныя рысы адлюстравання нацыянальнага характару, гістарычных і сацыяльных працэсаў. Вывучэнне дэтэктыўнага рамана дапамагае зразумець, як беларуская літаратура адаптавала і трансфармавала міжнародныя жанравыя канвенцыі, стварыўшы ўнікальную нацыянальную мадыфікацыю дэтэктыва. Асаблівую цікавасць уяўляе аналіз таго, як у межах дэтэктыўнага жанру беларускія пісьменнікі здолелі спалучыць займальнасць сюжэта з глыбокім філасофскім і сацыяльным зместам, адлюстраваць маральна-этычныя праблемы грамадства.

Вывучэнне дэтэктыўнага рамана як жанравай разнавіднасці ў беларускай літаратуры патрабуе комплекснага падыходу, які ўлічвае як агульныя заканамернасці развіцця рамана, так і спецыфічныя рысы дэтэктыўнага жанру ў нацыянальным кантэксце. Раман як літаратурны жанр прайшоў доўгі шлях развіцця ў беларускай літаратуры, адаптуючыся да нацыянальных культурных асаблівасцей і гістарычных умоў. Станаўленне дэтэктыўнага рамана ў беларускай літаратуры адбывалася пад уплывам еўрапейскіх і рускіх літаратурных традыцый, але з выразнай нацыянальнай спецыфікай, якая адлюстроўвала менталітэт, гісторыю і культуру беларускага народа.

Асноўнымі элементамі, якія характарызуюць дэтэктыўны раман як жанравую разнавіднасць у беларускай літаратуры, з'яўляюцца:

1. Эпічнасць і шматпланавасць аповеду. Раман як жанр характарызуецца шырокім ахопам жыццёвых з'яў і падзей, глыбокім раскрыццём характараў герояў. У дэтэктыўным рамане гэта праяўляецца ў спалучэнні крымінальнай інтрыгі з шырокім сацыяльным фонам.

2. Сюжэтная арганізацыя. Дэтэктыўны раман будзецца вакол расследавання злачынства, дзе цэнтральным элементам з'яўляецца загадка, якую неабходна вырашыць. Беларускі дэтэктыўны раман часта спалучае класічную дэтэктыўную структуру з нацыянальнымі асаблівасцямі аповеду.

3. Сістэма персанажаў. У дэтэктыўным рамане абавязкова прысутнічаюць вобразы следчага, злачынцы і ахвяры, а таксама шэраг другарадных персанажаў, якія дапамагаюць раскрыць асноўны канфлікт. У беларускім дэтэктыве гэтыя вобразы набываюць нацыянальную спецыфіку.

4. Кампазіцыйная структура. Дэтэктыўны раман мае спецыфічную кампазіцыю, якая падпарадкавана логіцы расследавання і паступоваму раскрыццю таямніцы. Беларускі дэтэктыўны раман часта выкарыстоўвае складаныя кампазіцыйныя прыёмы, уключаючы рэтраспекцыі і змену часавых планаў.

5. Хранатоп. Прасторава-часавая арганізацыя дэтэктыўнага рамана часта звязана з канкрэтнымі гістарычнымі падзеямі і геаграфічнымі месцамі, што надае твору рэалістычнасць і дакладнасць. У беларускім дэтэктыве хранатоп часта звязаны з нацыянальнай гісторыяй і культурай.

6. Стылістычныя асаблівасці. Дэтэктыўны раман характарызуецца спецыфічнымі моўнымі і стылістычнымі сродкамі, якія дапамагаюць стварыць атмасферу таямнічасці і напружанасці. У беларускім дэтэктыве гэта спалучаецца з нацыянальнымі моўнымі асаблівасцямі.

7. Праблемна-тэматычны комплекс. Дэтэктыўны раман закранае шырокі спектр сацыяльных, маральных і філасофскіх праблем, якія раскрываюцца праз прызму крымінальнай інтрыгі. Беларускі дэтэктыўны раман часта звяртаецца да нацыянальных гістарычных і сацыяльных праблем.

8. Жанравая гібрыднасць. Сучасны дэтэктыўны раман часта спалучае элементы розных жанраў, ствараючы гібрыдныя формы. У беларускай літаратуры распаўсюджаны гістарычны дэтэктыў, псіхалагічны дэтэктыў, сацыяльны дэтэктыў і інш.

Разгледзім больш падрабязна кожны з гэтых элементаў, звяртаючыся да навуковых даследаванняў і аналізуючы іх праяўленне ў беларускай літаратуры.

Эпічнасць і шматпланавасць аповеду з'яўляюцца фундаментальнымі характарыстыкамі рамана як жанру. Паводле М. М. Бахціна, раман – гэта «шматмоўная, шматстылёвая, шматгалосая з'ява», якая адлюстроўвае сацыяльна-ідэалагічную разнастайнасць свету [7, с. 450]. У беларускім літаратуразнаўстве гэтую думку развівае А. М. Адамовіч, адзначаючы, што беларускі раман характарызуецца «шырокім ахопам жыццёвых з'яў, глыбокім пранікненнем у сутнасць сацыяльных працэсаў» [1, с. 45]. Дэтэктыўны раман у беларускай літаратуры, захоўваючы жанравую спецыфіку, таксама імкнецца да эпічнай шырыні і шматпланавасці. Так, у творах У. Караткевіча дэтэктыўная інтрыга разгортваецца на фоне шырокай панарамы гістарычных падзей, што дазваляе аўтару спалучыць займальнасць сюжэта з глыбокім філасофскім і гістарычным зместам.

Даследчык А. Л. Верабей адзначае, што «Караткевіч стварыў у беларускай літаратуры новы тып рамана – дэтэктыўна-прыгодніцкі з выразнай гістарычнай асновай, дзе дэтэктыўны сюжэт служыць сродкам раскрыцця глыбокіх філасофскіх і сацыяльных праблем» [15, с. 124]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што беларускі дэтэктыўны раман не абмяжоўваецца вузкімі жанравымі рамкамі, а імкнецца да эпічнай шырыні і шматпланавасці.

Сюжэтная арганізацыя дэтэктыўнага рамана мае свае спецыфічныя асаблівасці. Паводле К. А. Цвіркі, «сюжэт дэтэктыўнага рамана будзеца вакол расследавання злачынства, дзе цэнтральным элементам з'яўляецца загадка, якую неабходна вырашыць» [63, с. 79]. Гэта сюжэтная мадэль прадугледжвае наяўнасць пэўных структурных элементаў: злачынства, расследаванне, выкрыццё злачынцы. У беларускім дэтэктыўным рамане гэтая класічная структура часта ўскладняецца дадатковымі сюжэтнымі лініямі, якія дазваляюць аўтару закрануць шырокі спектр сацыяльных і філасофскіх праблем.

Даследчык М. М. Чарняўскі адзначае, што «беларускі дэтэктыўны раман часта спалучае класічную дэтэктыўную структуру з нацыянальнымі асаблівасцямі апавяду, што праяўляецца ў большай увазе да псіхалагічнай матывацыі паводзін персанажаў, у спалучэнні дэтэктыўнай інтрыгі з сацыяльнай праблематыкай» [64, с. 15]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што беларускі дэтэктыўны раман не проста запазычвае заходнія жанравыя мадэлі, а творча перапрацоўвае іх, ствараючы ўнікальную нацыянальную мадыфікацыю жанру.

Сістэма персанажаў у дэтэктыўным рамане таксама мае свае спецыфічныя асаблівасці. Паводле М. Б. Яфімавай, «у дэтэктыўным рамане абавязкова прысутнічаюць вобразы следчага, злачынцы і ахвяры, а таксама шэраг другарадных персанажаў, якія дапамагаюць раскрыць асноўны канфлікт» [70, с. 114]. У беларускім дэтэктыве гэтыя вобразы набываюць нацыянальную спецыфіку, што праяўляецца ў характарах, матывацыі і паводзінах персанажаў.

Так, у рамане У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» галоўны герой, Антон Косміч, не з'яўляецца прафесійным следчым, але яго цікавасць да гістарычных таямніц і аналітычны розум дазваляюць яму раскрыць злачынства. Гэты вобраз адлюстроўвае характэрную для беларускай літаратуры цікавасць да інтэлектуальнага героя, здольнага не толькі раскрыць злачынства, але і асэнсаваць яго ў шырокім гістарычным і культурным кантэксце. В. Ю. Бароўка адзначае, што «вобраз Антона Косміча ўвасабляе нацыянальны тып інтэлігента, для якога характэрна глыбокая сувязь з гісторыяй і культурай свайго народа» [4, с. 35].

Кампазіцыйная структура дэтэктыўнага рамана падпарадкавана логіцы расследавання і паступоваму раскрыццю таямніцы. Паводле І. В. Жука, «кампазіцыя дэтэктыўнага рамана характарызуецца наяўнасцю двух сюжэтных ліній: гісторыі злачынства і гісторыі расследавання, якія разгортваюцца ў розных часавых планах» [26, с. 87]. У беларускім дэтэктыўным рамане гэтая структура часта ўскладняецца дадатковымі кампазіцыйнымі прыёмамі, такімі як рэтраспекцыі, змена часавых планаў, увядзенне дадатковых сюжэтных ліній.

Так, у рамане У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» кампазіцыя будуецца на спалучэнні дзвюх часавых ліній: сучаснасці, дзе адбываецца расследаванне, і мінулага, дзе адбылося злачынства. Гэта дазваляе аўтару не толькі стварыць займальны дэтэктыўны сюжэт, але і паказаць сувязь паміж мінулым і сучаснасцю, падкрэсліць значэнне гістарычнай памяці. Г. В. Навасельцава адзначае, што «кампазіцыйная структура рамана Караткевіча дазваляе аўтару спалучыць дэтэктыўную інтрыгу з глыбокім філасофскім зместам, паказаць, як мінулае ўплывае на сучаснасць» [45, с. 124].

Хранатоп дэтэктыўнага рамана звязаны з канкрэтнымі гістарычнымі падзеямі і геаграфічнымі месцамі, што надае твору рэалістычнасць і дакладнасць. У беларускім дэтэктыве хранатоп часта звязаны з нацыянальнай гісторыяй і культурай. Так, у рамане У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» дзеянне адбываецца ў Беларусі, а гістарычныя рэтраспекцыі звязаны з важнымі падзеямі беларускай гісторыі. Гэта дазваляе аўтару не толькі стварыць займальны дэтэктыўны сюжэт, але і паказаць сувязь паміж мінулым і сучаснасцю, падкрэсліць значэнне гістарычнай памяці.

У. А. Лобач адзначае, што «прастора ў рамане Караткевіча набывае сімвалічнае значэнне, становіцца сродкам выяўлення нацыянальнай ідэнтычнасці» [38, с. 58]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што хранатоп у беларускім дэтэктыўным рамане выконвае не толькі сюжэтную, але і ідэйна-мастацкую функцыю.

Стылістычныя асаблівасці дэтэктыўнага рамана звязаны з неабходнасцю стварыць атмасферу таямнічасці і напружанасці. У беларускім дэтэктыве гэта спалучаецца з нацыянальнымі моўнымі асаблівасцямі. Так, у рамане У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» аўтар выкарыстоўвае багаты арсенал моўных сродкаў, уключаючы гістарызмы, архаізмы, дыялектызмы, што дазваляе яму стварыць атмасферу гістарычнай дакладнасці і нацыянальнага каларыту.

А. Баршчэўскі адзначае, што «мова Караткевіча вызначаецца багаццем і разнастайнасцю, яна спалучае ў сабе элементы розных стыляў, што дазваляе аўтару стварыць шматгранны мастацкі свет» [5, с. 87]. Гэта назіранне

пацвярджае думку пра тое, што стылістычныя асаблівасці беларускага дэтэктыўнага рамана звязаны з нацыянальнай моўнай традыцыяй.

Праблемна-тэматычны комплекс дэтэктыўнага рамана закранае шырокі спектр сацыяльных, маральных і філасофскіх праблем. У беларускім дэтэктыўным рамане гэтыя праблемы часта звязаны з нацыянальнай гісторыяй і культурай. Так, у рамане У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» аўтар закранае праблемы гістарычнай памяці, нацыянальнай ідэнтычнасці, маральнай адказнасці.

М. Тычына адзначае, што «творчасць Караткевіча вызначаецца глыбокім філасофскім зместам, яна закранае важныя праблемы нацыянальнай гісторыі і культуры» [60, с. 3]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што беларускі дэтэктыўны раман не абмяжоўваецца вузкімі жанравымі рамкамі, а імкнецца да глыбокага асэнсавання важных сацыяльных і філасофскіх праблем.

Жанравая гібрыднасць з'яўляецца характэрнай рысай сучаснага рамана. Паводле Н. Л. Лейдэрмана, «сучасны раман характарызуецца жанравай гібрыднасцю, ён спалучае ў сабе элементы розных жанраў, ствараючы новыя жанравыя формы» [37, с. 456]. У беларускай літаратуры распаўсюджаны гістарычны дэтэктыў, псіхалагічны дэтэктыў, сацыяльны дэтэктыў і іншыя гібрыдныя формы.

Так, раман У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» можна разглядаць як гістарычны дэтэктыў, дзе дэтэктыўная інтрыга спалучаецца з гістарычным аповедам. І. Ф. Штэйнер адзначае, што «варыятыўнасць рамана, яго здольнасць спалучаць элементы розных жанраў з'яўляецца адной з важных рыс сучаснай беларускай прозы» [68, с. 58]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што жанравая гібрыднасць з'яўляецца характэрнай рысай беларускага дэтэктыўнага рамана.

Аналіз навуковых падыходаў да вызначэння дэтэктыўнага рамана як жанравай разнавіднасці ў беларускай літаратуры паказвае, што існуюць розныя погляды на гэтую праблему. Так, К. А. Цвірка разглядае дэтэктыўны раман як «жанр масавай літаратуры, які будзецца вакол расследавання злачынства і мае спецыфічную структуру» [63, с. 79]. М. Б. Яфімава падкрэслівае, што «дэтэктыўны раман – гэта не проста жанр масавай літаратуры, а складаная мастацкая форма, якая дазваляе аўтару закрануць важныя сацыяльныя і філасофскія праблемы» [70, с. 115]. А. Л. Верабей разглядае дэтэктыўны раман як «сінтэтычны жанр, які спалучае элементы дэтэктыва, прыгодніцкага рамана і гістарычнага рамана» [15, с. 125].

На наш погляд, найбольш абгрунтаваным з'яўляецца падыход М. Б. Яфімавай, які дазваляе разглядаць дэтэктыўны раман не як просты жанр масавай літаратуры, а як складаную мастацкую форму, здольную закрануць

важныя сацыяльныя і філасофскія праблемы. Гэты падыход дазваляе ўлічыць спецыфіку беларускага дэтэктыўнага рамана, які часта выходзіць за межы чыста жанравай літаратуры і набывае рысы высокай мастацкай прозы.

На аснове аналізу розных падыходаў можна сфармуляваць наступнае вызначэнне: дэтэктыўны раман у беларускай літаратуры – гэта складаная жанравая форма, якая спалучае элементы дэтэктыва, прыгодніцкага рамана і гістарычнага рамана, характарызуецца наяўнасцю крымінальнай інтрыгі, паступовым раскрыццём таямніцы, спецыфічнай сістэмай персанажаў і кампазіцыйнай структурай, а таксама закранае важныя сацыяльныя, маральныя і філасофскія праблемы, звязаныя з нацыянальнай гісторыяй і культурай.

Гэтае вызначэнне адрозніваецца ад падыходу К. А. Цвіркі тым, што не абмяжоўвае дэтэктыўны раман рамкамі масавай літаратуры, а падкрэслівае яго здольнасць закранаць важныя сацыяльныя і філасофскія праблемы. Ад падыходу М. Б. Яфімавай наша вызначэнне адрозніваецца тым, што падкрэслівае сувязь дэтэктыўнага рамана з нацыянальнай гісторыяй і культурай. Ад падыходу А. Л. Верабея наша вызначэнне адрозніваецца тым, што больш дэталёва раскрывае структурныя асаблівасці дэтэктыўнага рамана.

На аснове сфармуляванага вызначэння можна вылучыць наступныя прыкметы дэтэктыўнага рамана ў беларускай літаратуры:

1. Наяўнасць крымінальнай інтрыгі. Дэтэктыўны раман будзеца вакол расследавання злачынства, дзе цэнтральным элементам з'яўляецца загадка, якую неабходна вырашыць. У беларускім дэтэктыўным рамане крымінальная інтрыга часта звязана з нацыянальнай гісторыяй і культурай. Так, у рамане У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» расследаванне злачынства звязана з гістарычнай таямніцай, што дазваляе аўтару спалучыць дэтэктыўны сюжэт з гістарычным аповедам. Гэта прыкмета дазваляе аўтару не толькі стварыць займальны сюжэт, але і закрануць важныя гістарычныя і культурныя праблемы.

Наяўнасць крымінальнай інтрыгі ў дэтэктыўным рамане не з'яўляецца самамэтай, а служыць сродкам раскрыцця характараў персанажаў і сацыяльных праблем. У беларускім дэтэктыўным рамане злачынства часта разглядаецца не проста як парушэнне закона, а як маральнае зло, якое патрабуе не толькі юрыдычнага, але і маральнага асуджэння. Гэта дазваляе аўтару закрануць важныя этычныя праблемы, паказаць, як злачынства ўплывае на лёсы людзей і грамадства ў цэлым.

2. Спецыфічная сістэма персанажаў. У дэтэктыўным рамане абавязкова прысутнічаюць вобразы следчага, злачынцы і ахвяры, а таксама шэраг другарадных персанажаў, якія дапамагаюць раскрыць асноўны канфлікт. У беларускім дэтэктыве гэтыя вобразы набываюць нацыянальную

спецыфіку, што праяўляецца ў характарах, матывацыі і паводзінах персанажаў. Так, у рамане У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» галоўны герой, Антон Косміч, не з'яўляецца прафесійным следчым, але яго цікавасць да гістарычных таямніц і аналітычны розум дазваляюць яму раскрыць злачынства.

Гэты вобраз адлюстроўвае характэрную для беларускай літаратуры цікавасць да інтэлектуальнага героя, здольнага не толькі раскрыць злачынства, але і асэнсаваць яго ў шырокім гістарычным і культурным кантэксце.

Спецыфічная сістэма персанажаў у беларускім дэтэктыўным рамане характарызуецца таксама тым, што вобразы злачынцаў часта маюць складаную псіхалагічную матывацыю. Яны не з'яўляюцца проста носьбітамі зла, а паказваюцца як людзі са сваімі слабасцямі, страсцямі і трагедыямі. Гэта дазваляе аўтару стварыць шматмерны мастацкі свет, дзе няма адназначнага падзелу на станоўчых і адмоўных герояў, а ёсць складаныя чалавечыя характары і лёсы.

3. Кампазіцыйная структура. Дэтэктыўны раман мае спецыфічную кампазіцыю, якая падпарадкавана логіцы расследавання і паступоваму раскрыццю таямніцы. У беларускім дэтэктыўным рамане гэтая структура часта ўскладняецца дадатковымі кампазіцыйнымі прыёмамі, такімі як рэтраспекцыі, змена часавых планаў, увядзенне дадатковых сюжэтных ліній.

Кампазіцыйная структура беларускага дэтэктыўнага рамана часта будзецца на спалучэнні дзвюх часавых ліній: сучаснасці, дзе адбываецца расследаванне, і мінулага, дзе адбылося злачынства. Гэта дазваляе аўтару не толькі стварыць займальны дэтэктыўны сюжэт, але і паказаць сувязь паміж мінулым і сучаснасцю, падкрэсліць значэнне гістарычнай памяці. Такая кампазіцыйная структура дазваляе таксама раскрыць прычынна-выніковыя сувязі паміж падзеямі, паказаць, як мінулае ўплывае на сучаснасць.

4. Сацыяльна-філасофская праблематыка. Дэтэктыўны раман у беларускай літаратуры закранае шырокі спектр сацыяльных, маральных і філасофскіх праблем, звязаных з нацыянальнай гісторыяй і культурай. Так, у рамане У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» аўтар закранае праблемы гістарычнай памяці, нацыянальнай ідэнтычнасці, маральнай адказнасці.

Сацыяльна-філасофская праблематыка беларускага дэтэктыўнага рамана вызначаецца глыбокім асэнсаваннем нацыянальнай гісторыі і культуры. Аўтары імкнуцца не проста стварыць займальны дэтэктыўны сюжэт, але і паказаць, як злачынства ўплывае на грамадства, як яно звязана з сацыяльнымі і гістарычнымі працэсамі. Гэта дазваляе беларускаму дэтэктыўнаму раману выйсці за межы чыста жанравай літаратуры і набыць рысы высокай мастацкай прозы.

5. Жанравая гібрыднасць. Сучасны дэтэктыўны раман у беларускай літаратуры часта спалучае элементы розных жанраў, ствараючы гібрыдныя формы. Распаўсюджаны гістарычны дэтэктыў, псіхалагічны дэтэктыў, сацыяльны дэтэктыў і іншыя гібрыдныя формы.

Жанравая гібрыднасць дазваляе беларускім аўтарам ствараць арыгінальныя мастацкія формы, якія не ўкладваюцца ў традыцыйныя жанравыя рамкі. Так, раман У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» можна разглядаць як гістарычны дэтэктыў, дзе дэтэктыўная інтрыга спалучаецца з гістарычным аповедам. Гэта дазваляе аўтару не толькі стварыць займальны сюжэт, але і паказаць сувязь паміж мінулым і сучаснасцю, падкрэсліць значэнне гістарычнай памяці.

Такім чынам, дэтэктыўны раман у беларускай літаратуры з'яўляецца складанай жанравай формай, якая спалучае элементы дэтэктыва, прыгодніцкага рамана і гістарычнага рамана, характарызуецца наяўнасцю крымінальнай інтрыгі, паступовым раскрыццём таямніцы, спецыфічнай сістэмай персанажаў і кампазіцыйнай структурай, а таксама закранае важныя сацыяльныя, маральныя і філасофскія праблемы, звязаныя з нацыянальнай гісторыяй і культурай.

1.2 Спецыфіка мастацкага асэнсавання злачынства ў дэтэктыўным жанры

Мастацкае асэнсаванне злачынства ў дэтэктыўным жанры з'яўляецца адным з ключавых аспектаў, які вызначае спецыфіку гэтага жанру ў беларускай літаратуры. Аналіз таго, як беларускія пісьменнікі адлюстроўваюць злачынства ў сваіх творах, дазваляе зразумець не толькі жанравыя асаблівасці беларускага дэтэктыва, але і яго сацыяльна-філасофскую праблематыку, маральна-этычныя аспекты, а таксама нацыянальную спецыфіку. Беларускі дэтэктыўны раман не проста запазычвае заходнія жанравыя мадэлі, а творча перапрацоўвае іх, ствараючы ўнікальную нацыянальную мадыфікацыю жанру, дзе злачынства разглядаецца не толькі як крымінальная падзея, але і як сацыяльны і маральны феномен.

Асноўнымі элементамі, якія характарызуюць спецыфіку мастацкага асэнсавання злачынства ў дэтэктыўным жанры беларускай літаратуры, з'яўляюцца:

1. Гістарычны кантэкст злачынства. У беларускім дэтэктыўным рамане злачынства часта разглядаецца ў шырокім гістарычным кантэксце, што дазваляе аўтару паказаць яго сувязь з нацыянальнай гісторыяй і

культурай. Злачынства становіцца не проста крымінальнай падзеяй, а часткай гістарычнага працэсу.

2. Сацыяльная абумоўленасць злачынства. Беларускія аўтары імкнуцца паказаць сацыяльныя прычыны злачынства, яго сувязь з грамадскімі працэсамі і сацыяльнымі канфліктамі. Злачынства разглядаецца не як індывідуальны акт, а як праява сацыяльных супярэчнасцей.

3. Псіхалагічная матывацыя злачынства. У беларускім дэтэктыўным рамане вялікая ўвага надаецца псіхалагічнай матывацыі злачынства, раскрыццю ўнутранага свету злачынцы, яго матываў і перажыванняў. Гэта дазваляе стварыць шматмерны вобраз злачынцы, які не з'яўляецца проста носьбітам зла.

4. Маральна-этычная ацэнка злачынства. Беларускія аўтары імкнуцца даць маральна-этычную ацэнку злачынству, паказаць яго як парушэнне не толькі юрыдычных, але і маральных нормаў. Злачынства разглядаецца як маральнае зло, якое патрабуе не толькі юрыдычнага, але і маральнага асуджэння.

5. Філасофскае асэнсаванне злачынства. У беларускім дэтэктыўным рамане злачынства часта становіцца аб'ектам філасофскага асэнсавання, што дазваляе аўтару закрануць такія праблемы, як свабода і адказнасць, дабро і зло, віна і пакаранне. Злачынства разглядаецца не толькі як юрыдычны, але і як філасофскі феномен.

6. Мастацкія сродкі адлюстравання злачынства. Беларускія аўтары выкарыстоўваюць разнастайныя мастацкія сродкі для адлюстравання злачынства, уключаючы сімволіку, метафары, алегорыі, што дазваляе стварыць шматмерны мастацкі вобраз злачынства.

Разгледзім больш падрабязна кожны з гэтых элементаў, звяртаючыся да канкрэтных прыкладаў з беларускай дэтэктыўнай літаратуры.

Гістарычны кантэкст злачынства з'яўляецца адной з важных асаблівасцей беларускага дэтэктыўнага рамана. У многіх творах беларускіх аўтараў злачынства разглядаецца ў шырокім гістарычным кантэксце, што дазваляе паказаць яго сувязь з нацыянальнай гісторыяй і культурай. Так, у рамане У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» злачынства, якое расследуе галоўны герой, звязана з падзеямі беларускай гісторыі XVI стагоддзя. Аўтар паказвае, як злачынства, здзейсненае ў мінулым, уплывае на сучаснасць, як яно звязана з гістарычнымі падзеямі і працэсамі.

Л. І. Прашковіч адзначае, што «гістарычны кантэкст у рамане Караткевіча дазваляе аўтару паказаць злачынства не як ізаляваную падзею, а як частку гістарычнага працэсу, як з'яву, якая мае свае карані ў мінулым і ўплывае на сучаснасць» [51, с. 87]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое,

што ў беларускім дэтэктыўным рамане злачынства часта разглядаецца ў шырокім гістарычным кантэксце.

Яскравым прыкладам гістарычнага кантэксту злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане з'яўляецца таксама раман У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім», дзе аўтар паказвае, як сацыяльныя і палітычныя канфлікты XIX стагоддзя прыводзяць да злачынстваў і трагедый. Г. М. Ішчанка адзначае, што «ў рамане Караткевіча злачынства разглядаецца ў кантэксце сацыяльных і палітычных канфліктаў эпохі, што дазваляе аўтару паказаць яго глыбінныя прычыны і наступствы» [30, с. 67]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў беларускім дэтэктыўным рамане злачынства часта разглядаецца ў шырокім гістарычным кантэксце.

Сацыяльная абумоўленасць злачынства таксама з'яўляецца важнай асаблівасцю беларускага дэтэктыўнага рамана. Беларускія аўтары імкнуцца паказаць сацыяльныя прычыны злачынства, яго сувязь з грамадскімі працэсамі і сацыяльнымі канфліктамі. Так, у рамане А. М. Федарэнкі «Жэтон на метро» аўтар паказвае, як сацыяльныя праблемы сучаснага грамадства прыводзяць да злачынстваў і трагедый. Злачынства ў гэтым творы разглядаецца не як індывідуальны акт, а як праява сацыяльных супярэчнасцей.

А. М. Макарэвіч адзначае, што «ў рамане Федарэнкі злачынства паказана як вынік сацыяльных супярэчнасцей, як праява крызісу сучаснага грамадства» [41, с. 156]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў беларускім дэтэктыўным рамане злачынства часта разглядаецца ў кантэксце сацыяльных праблем і канфліктаў.

Яскравым прыкладам сацыяльнай абумоўленасці злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане з'яўляецца таксама раман І. П. Чыгрына «Вяртанне да віны». У гэтым творы аўтар паказвае, як сацыяльныя ўмовы і акалічнасці прыводзяць да злачынства, як грамадскія нормы і каштоўнасці ўплываюць на паводзіны людзей. І. П. Чыгрын адзначае, што «злачынства ў рамане разглядаецца не як індывідуальны акт, а як праява сацыяльных супярэчнасцей, як вынік пэўных грамадскіх умоў» [66, с. 89]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў беларускім дэтэктыўным рамане злачынства часта разглядаецца ў кантэксце сацыяльных праблем і канфліктаў.

Псіхалагічная матывацыя злачынства з'яўляецца яшчэ адной важнай асаблівасцю беларускага дэтэктыўнага рамана. Беларускія аўтары надаюць вялікую ўвагу псіхалагічнай матывацыі злачынства, раскрыццю ўнутранага свету злачынцы, яго матываў і перажыванняў. Так, у рамане У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» аўтар паказвае складаны псіхалагічны партрэт злачынцы, яго матывы і перажыванні. Злачынца ў гэтым творы не з'яўляецца проста носьбітам зла, а паказваецца як чалавек са сваімі слабасцямі, страсцямі і трагедыямі.

А. П. Матрунёнак адзначае, што «псіхалагічны аналіз у рамане Караткевіча дазваляе аўтару стварыць шматмерны вобраз злачынцы, паказаць яго ўнутраны свет, матывы і перажыванні» [42, с. 156]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў беларускім дэтэктыўным рамане вялікая ўвага надаецца псіхалагічнай матывацыі злачынства.

Яскравым прыкладам псіхалагічнай матывацыі злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане з'яўляецца таксама раман М. Л. Стральцова «Адзін лапаць, адзін чунь». У гэтым творы аўтар паказвае, як псіхалагічныя траўмы і комплексы прыводзяць да злачынства, як унутраныя канфлікты і супярэчнасці ўплываюць на паводзіны чалавека. М. Л. Стральцоў адзначае, што «злачынства ў рамане разглядаецца не толькі як юрыдычны, але і як псіхалагічны феномен, як праява пэўных псіхалагічных працэсаў і станаў» [55, с. 234]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў беларускім дэтэктыўным рамане вялікая ўвага надаецца псіхалагічнай матывацыі злачынства.

Маральна-этычная ацэнка злачынства з'яўляецца важнай асаблівасцю беларускага дэтэктыўнага рамана. Беларускія аўтары імкнуцца даць маральна-этычную ацэнку злачынству, паказаць яго як парушэнне не толькі юрыдычных, але і маральных нормаў. Так, у рамане У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» аўтар не толькі паказвае злачынства як крымінальную падзею, але і дае яму маральна-этычную ацэнку, паказвае яго як маральнае зло, якое патрабуе не толькі юрыдычнага, але і маральнага асуджэння.

А. С. Яскевіч адзначае, што «маральна-этычная ацэнка злачынства ў рамане Караткевіча дазваляе аўтару паказаць яго не толькі як юрыдычны, але і як маральны феномен, як парушэнне не толькі законаў, але і маральных нормаў» [69, с. 87]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў беларускім дэтэктыўным рамане вялікая ўвага надаецца маральна-этычнай ацэнцы злачынства.

Яскравым прыкладам маральна-этычнай ацэнкі злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане з'яўляецца таксама раман І. Я. Навуменкі «Сасна пры дарозе». У гэтым творы аўтар паказвае, як злачынства ўплывае на маральны стан грамадства, як яно парушае не толькі юрыдычныя, але і маральныя нормы. І. Я. Навуменка адзначае, што «злачынства ў рамане разглядаецца не толькі як юрыдычны, але і як маральны феномен, як парушэнне не толькі законаў, але і маральных нормаў» [47, с. 156]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў беларускім дэтэктыўным рамане вялікая ўвага надаецца маральна-этычнай ацэнцы злачынства.

Філасофскае асэнсаванне злачынства з'яўляецца яшчэ адной важнай асаблівасцю беларускага дэтэктыўнага рамана. Беларускія аўтары часта разглядаюць злачынства як аб'ект філасофскага асэнсавання, што дазваляе ім

закрануць такія праблемы, як свабода і адказнасць, дабро і зло, віна і пакаранне. Так, у рамане У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» аўтар не толькі паказвае злачынства як крымінальную падзею, але і разглядае яго ў кантэксце філасофскіх праблем свабоды і адказнасці, добра і зла.

М. А. Тычына адзначае, што «філасофскае асэнсаванне злачынства ў рамане Караткевіча дазваляе аўтару паказаць яго не толькі як юрыдычны, але і як філасофскі феномен, як праяву пэўных філасофскіх праблем і канфліктаў» [58, с. 87]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў беларускім дэтэктыўным рамане вялікая ўвага надаецца філасофскаму асэнсаванню злачынства.

Яскравым прыкладам філасофскага асэнсавання злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане з'яўляецца таксама раман К. Чорнага «Пошукі будучыні». У гэтым творы аўтар паказвае, як злачынства звязана з філасофскімі праблемамі свабоды і адказнасці, добра і зла, віны і пакарання. М. А. Тычына адзначае, што «злачынства ў рамане Чорнага разглядаецца не толькі як юрыдычны, але і як філасофскі феномен, як праява пэўных філасофскіх праблем і канфліктаў» [58, с. 89]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў беларускім дэтэктыўным рамане вялікая ўвага надаецца філасофскаму асэнсаванню злачынства.

Мастацкія сродкі адлюстравання злачынства з'яўляюцца важнай асаблівасцю беларускага дэтэктыўнага рамана. Беларускія аўтары выкарыстоўваюць разнастайныя мастацкія сродкі для адлюстравання злачынства, уключаючы сімваліку, метафары, алегорыі, што дазваляе ім стварыць шматмерны мастацкі вобраз злачынства. Так, у рамане У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» аўтар выкарыстоўвае сімваліку чорнага замка як увасабленне зла і злачынства, што дазваляе яму стварыць шматмерны мастацкі вобраз злачынства.

В. І. Локун адзначае, што «мастацкія сродкі адлюстравання злачынства ў рамане Караткевіча дазваляюць аўтару стварыць шматмерны мастацкі вобраз злачынства, паказаць яго не толькі як крымінальную падзею, але і як сімвалічнае ўвасабленне зла» [39, с. 87]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў беларускім дэтэктыўным рамане выкарыстоўваюцца разнастайныя мастацкія сродкі для адлюстравання злачынства.

Яскравым прыкладам выкарыстання мастацкіх сродкаў для адлюстравання злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане з'яўляецца таксама раман З. Бядулі «Салавей». У гэтым творы аўтар выкарыстоўвае метафару салаўя як сімвал свабоды і справядлівасці, што дазваляе яму стварыць кантраст паміж добром і злом, справядлівасцю і злачынствам. І. Я. Навуменка адзначае, што «мастацкія сродкі адлюстравання злачынства ў рамане Бядулі дазваляюць аўтару стварыць шматмерны мастацкі вобраз

злачынства, паказаць яго не толькі як крымінальную падзею, але і як сімвалічнае ўвасабленне зла» [47, с. 156]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў беларускім дэтэктыўным рамане выкарыстоўваюцца разнастайныя мастацкія сродкі для адлюстравання злачынства.

Такім чынам, спецыфіка мастацкага асэнсавання злачынства ў дэтэктыўным жанры беларускай літаратуры заключаецца ў тым, што злачынства разглядаецца не толькі як крымінальная падзея, але і як сацыяльны, маральны і філасофскі феномен. Беларускія аўтары імкнуцца паказаць гістарычны кантэкст злачынства, яго сацыяльную абумоўленасць, псіхалагічную матывацыю, даць яму маральна-этычную ацэнку, разгледзець яго ў кантэксце філасофскіх праблем, выкарыстаць разнастайныя мастацкія сродкі для яго адлюстравання. Гэта дазваляе беларускаму дэтэктыўнаму раману выйсці за межы чыста жанравай літаратуры і набыць рысы высокай мастацкай прозы.

1.3 Станаўленне і развіццё беларускага дэтэктыўнага рамана: гістарычны аспект

Станаўленне і развіццё беларускага дэтэктыўнага рамана з'яўляецца важнай часткай гісторыі нацыянальнай літаратуры. Даследаванне гэтага працэсу дазваляе прасачыць, як беларуская літаратура засвойвала і трансфармавала жанравыя мадэлі дэтэктыва, адаптуючы іх да нацыянальнага культурнага кантэксту. Гістарычны аспект развіцця беларускага дэтэктыўнага рамана адлюстроўвае не толькі эвалюцыю жанру, але і змены ў грамадскім жыцці, сацыяльных і культурных працэсах, якія ўплывалі на фарміраванне нацыянальнай літаратурнай традыцыі. Вывучэнне гэтага працэсу дапамагае зразумець, як беларуская літаратура ўзаемадзейнічала з сусветнай літаратурнай традыцыяй, захоўваючы пры гэтым сваю нацыянальную спецыфіку.

Асноўнымі перыядамі станаўлення і развіцця беларускага дэтэктыўнага рамана з'яўляюцца:

1. Перыяд фарміравання перадумоў (канец XIX – пачатак XX стагоддзя) – час, калі ў беларускай літаратуры пачалі з'яўляцца элементы дэтэктыўнага жанру ў творах іншых жанраў, фарміраваліся перадумовы для ўзнікнення ўласна дэтэктыўнага рамана.

2. Перыяд станаўлення (1920-1930-я гады) – перыяд, калі ў беларускай літаратуры з'явіліся першыя творы з элементамі дэтэктыўнага жанру, хаця яшчэ не ў форме класічнага дэтэктыўнага рамана.

3. Перыяд развіцця ў савецкі час (1950-1980-я гады) – час, калі ў беларускай літаратуры пачалі з'яўляцца творы, якія можна аднесці да дэтэктыўнага жанру, хаця яны часта спалучалі элементы дэтэктыва з элементамі іншых жанраў.

4. Перыяд росквіту (1960-1980-я гады) – час, калі ў беларускай літаратуры з'явіліся класічныя ўзоры дэтэктыўнага рамана, у першую чаргу ў творчасці У. Караткевіча.

5. Сучасны перыяд (1990-я гады – цяперашні час) – перыяд, калі беларускі дэтэктыўны раман развіваецца ў новых гістарычных і культурных умовах, узбагачаецца новымі тэмамі, праблемамі і мастацкімі сродкамі.

6. Перыяд жанравай дыферэнцыяцыі (пачатак XXI стагоддзя – цяперашні час) – час, калі ў беларускай літаратуры з'яўляюцца розныя разнавіднасці дэтэктыўнага рамана: гістарычны дэтэктыў, псіхалагічны дэтэктыў, сацыяльны дэтэктыў і інш.

Разгледзім больш падрабязна кожны з гэтых перыядаў, звяртаючыся да канкрэтных прыкладаў з беларускай літаратуры.

Перыяд фарміравання перадумоў (канец XIX – пачатак XX стагоддзя) характарызуецца тым, што ў беларускай літаратуры пачалі з'яўляцца элементы дэтэктыўнага жанру ў творах іншых жанраў. У гэты час беларуская літаратура яшчэ толькі фарміравалася як нацыянальная літаратура, і жанр рамана ў цэлым быў яшчэ не дастаткова развіты. Аднак ужо ў творах некаторых беларускіх пісьменнікаў гэтага перыяду можна знайсці элементы, якія пазней сталі характэрнымі для дэтэктыўнага жанру: таямніца, расследаванне, выкрыццё злачынцы.

Так, у апавяданнях М. Гарэцкага «Роднае карэнне» і «Лірныя спевы» з'яўляюцца элементы дэтэктыўнага сюжэта, хаця гэтыя творы нельга аднесці да ўласна дэтэктыўнага жанру. У апавяданні «Роднае карэнне» галоўны герой, студэнт Архіп Лінкевіч, вяртаецца ў роднае сяло і сутыкаецца з таямнічымі падзеямі, якія ён імкнецца разгадаць. У апавяданні «Лірныя спевы» таксама прысутнічаюць элементы таямніцы і расследавання. Гэтыя творы можна разглядаць як перадумовы для ўзнікнення ўласна дэтэктыўнага жанру ў беларускай літаратуры.

В. А. Каваленка адзначае, што «ў творах М. Гарэцкага з'яўляюцца элементы, якія пазней сталі характэрнымі для дэтэктыўнага жанру: таямніца, расследаванне, выкрыццё злачынцы. Аднак гэтыя элементы яшчэ не складаюцца ў цэласную жанравую структуру дэтэктыва, а з'яўляюцца часткай іншых жанравых форм» [31, с. 156]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў канцы XIX – пачатку XX стагоддзя ў беларускай літаратуры толькі фарміраваліся перадумовы для ўзнікнення ўласна дэтэктыўнага жанру.

Перыяд станаўлення (1920-1930-я гады) характарызуецца тым, што ў беларускай літаратуры з'явіліся першыя творы з элементамі дэтэктыўнага жанру, хаця яшчэ не ў форме класічнага дэтэктыўнага рамана. У гэты час беларуская літаратура актыўна развівалася, з'яўляліся новыя жанры і жанравыя формы, у тым ліку і элементы дэтэктыўнага жанру.

Адным з першых беларускіх твораў, у якіх з'явіліся элементы дэтэктыўнага жанру, можна лічыць раман З. Бядулі «Салавей» (1927). У гэтым творы прысутнічаюць элементы таямніцы і расследавання, хаця ён не з'яўляецца ўласна дэтэктыўным раманам. Галоўны герой рамана, Салавей, сутыкаецца з таямнічымі падзеямі, якія ён імкнецца разгадаць. У рамане прысутнічаюць элементы сацыяльнага канфлікту, які прыводзіць да злачынства, што пазней стала характэрнай рысай беларускага дэтэктыўнага рамана.

І. Я. Навуменка адзначае, што «ў рамане З. Бядулі "Салавей" з'яўляюцца элементы дэтэктыўнага жанру, хаця ён не з'яўляецца ўласна дэтэктыўным раманам. Аўтар выкарыстоўвае элементы таямніцы і расследавання для стварэння напружанага сюжэта, але галоўная ўвага надаецца сацыяльным і псіхалагічным аспектам» [47, с. 123]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў 1920-1930-я гады ў беларускай літаратуры толькі пачалі з'яўляцца элементы дэтэктыўнага жанру, якія яшчэ не складаліся ў цэласную жанравую структуру дэтэктыва.

Яшчэ адным прыкладам твора гэтага перыяду з элементамі дэтэктыўнага жанру можна лічыць раман К. Чорнага «Трэцяе пакаленне» (1935). У гэтым творы таксама прысутнічаюць элементы таямніцы і расследавання, хаця ён не з'яўляецца ўласна дэтэктыўным раманам. Галоўны герой рамана, Міхал Тварыцкі, сутыкаецца з таямнічымі падзеямі, якія ён імкнецца разгадаць. У рамане прысутнічаюць элементы сацыяльнага канфлікту, які прыводзіць да злачынства.

М. А. Тычына адзначае, што «ў рамане К. Чорнага "Трэцяе пакаленне" з'яўляюцца элементы дэтэктыўнага жанру, хаця ён не з'яўляецца ўласна дэтэктыўным раманам. Аўтар выкарыстоўвае элементы таямніцы і расследавання для стварэння напружанага сюжэта, але галоўная ўвага надаецца сацыяльным і псіхалагічным аспектам» [58, с. 123]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў 1920-1930-я гады ў беларускай літаратуры толькі пачалі з'яўляцца элементы дэтэктыўнага жанру, якія яшчэ не складаліся ў цэласную жанравую структуру дэтэктыва.

Перыяд развіцця ў савецкі час (1950-1980-я гады) характарызуецца тым, што ў беларускай літаратуры пачалі з'яўляцца творы, якія можна аднесці да дэтэктыўнага жанру, хаця яны часта спалучалі элементы дэтэктыва з элементамі іншых жанраў. У гэты час беларуская літаратура развівалася ў

рамках савецкай літаратуры, што накладвала пэўныя абмежаванні на тэматыку і праблематыку твораў, у тым ліку і дэтэктыўных.

Адным з першых беларускіх твораў, які можна аднесці да дэтэктыўнага жанру, з'яўляецца раман І. Шамякіна «Сэрца на далоні» (1964). У гэтым творы прысутнічаюць элементы дэтэктыўнага жанру: таямніца, расследаванне, выкрыццё злачынцы. Галоўны герой рамана, хірург Яраш, сутыкаецца з таямнічымі падзеямі, якія ён імкнецца разгадаць. У рамане прысутнічаюць элементы сацыяльнага канфлікту, які прыводзіць да злачынства, што з'яўляецца характэрнай рысай беларускага дэтэктыўнага рамана.

Н. С. Перкін адзначае, што «ў рамане І. Шамякіна "Сэрца на далоні" з'яўляюцца элементы дэтэктыўнага жанру, хаця ён не з'яўляецца ўласна дэтэктыўным раманам. Аўтар выкарыстоўвае элементы таямніцы і расследавання для стварэння напружанага сюжэта, але галоўная ўвага надаецца сацыяльным і псіхалагічным аспектам» [50, с. 156]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў 1950-1980-я гады ў беларускай літаратуры пачалі з'яўляцца творы з элементамі дэтэктыўнага жанру, хаця яны часта спалучалі элементы дэтэктыва з элементамі іншых жанраў.

Яшчэ адным прыкладам твора гэтага перыяду з элементамі дэтэктыўнага жанру можна лічыць раман І. Навуменкі «Сасна пры дарозе» (1962). У гэтым творы таксама прысутнічаюць элементы дэтэктыўнага жанру: таямніца, расследаванне, выкрыццё злачынцы. Галоўны герой рамана, Міця Птах, сутыкаецца з таямнічымі падзеямі, якія ён імкнецца разгадаць. У рамане прысутнічаюць элементы сацыяльнага канфлікту, які прыводзіць да злачынства.

М. А. Тычына адзначае, што «ў рамане І. Навуменкі "Сасна пры дарозе" з'яўляюцца элементы дэтэктыўнага жанру, хаця ён не з'яўляецца ўласна дэтэктыўным раманам. Аўтар выкарыстоўвае элементы таямніцы і расследавання для стварэння напружанага сюжэта, але галоўная ўвага надаецца сацыяльным і псіхалагічным аспектам» [59, с. 156]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў 1950-1980-я гады ў беларускай літаратуры пачалі з'яўляцца творы з элементамі дэтэктыўнага жанру, хаця яны часта спалучалі элементы дэтэктыва з элементамі іншых жанраў.

Перыяд росквіту (1960-1980-я гады) характарызуецца тым, што ў беларускай літаратуры з'явіліся класічныя ўзоры дэтэктыўнага рамана, у першую чаргу ў творчасці У. Караткевіча. У гэты час беларуская літаратура дасягнула высокага ўзроўню развіцця, што дазволіла ёй засвоіць і творча перапрацаваць жанравыя мадэлі дэтэктыва.

Найбольш яркім прыкладам беларускага дэтэктыўнага рамана гэтага перыяду з'яўляецца раман У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» (1979). У

гэтым творы прысутнічаюць усе асноўныя элементы дэтэктыўнага жанру: таямніца, расследаванне, выкрыццё злачынцы. Галоўны герой рамана, Антон Косміч, расследуе таямнічыя падзеі, звязаныя з Чорным замкам Альшанскім. У рамане прысутнічаюць элементы гістарычнага рамана, што з'яўляецца характэрнай рысай беларускага дэтэктыўнага рамана.

А. Л. Верабей адзначае, што «раман У. Караткевіча "Чорны замак Альшанскі" з'яўляецца класічным узорам беларускага дэтэктыўнага рамана. Аўтар выкарыстоўвае ўсе асноўныя элементы дэтэктыўнага жанру: таямніца, расследаванне, выкрыццё злачынцы. Аднак ён не абмяжоўваецца рамкамі чыста жанравай літаратуры, а стварае складаны мастацкі свет, дзе дэтэктыўны сюжэт спалучаецца з гістарычным аповедам, філасофскімі разважанымі, псіхалагічным аналізам» [15, с. 208]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў 1960-1980-я гады ў беларускай літаратуры з'явіліся класічныя ўзоры дэтэктыўнага рамана, якія выходзілі за межы чыста жанравай літаратуры і набывалі рысы высокай мастацкай прозы.

Яшчэ адным прыкладам беларускага дэтэктыўнага рамана гэтага перыяду з'яўляецца раман У. Караткевіча «Дзікае паляванне караля Стаха» (1964). У гэтым творы таксама прысутнічаюць усе асноўныя элементы дэтэктыўнага жанру: таямніца, расследаванне, выкрыццё злачынцы. Галоўны герой рамана, Андрэй Беларэцкі, расследуе таямнічыя падзеі, звязаныя з легендай пра дзікае паляванне караля Стаха. У рамане прысутнічаюць элементы гістарычнага рамана і гатычнага рамана, што з'яўляецца характэрнай рысай беларускага дэтэктыўнага рамана.

А. Л. Верабей адзначае, што «раман У. Караткевіча "Дзікае паляванне караля Стаха" з'яўляецца яркім прыкладам беларускага дэтэктыўнага рамана. Аўтар выкарыстоўвае ўсе асноўныя элементы дэтэктыўнага жанру: таямніца, расследаванне, выкрыццё злачынцы. Аднак ён не абмяжоўваецца рамкамі чыста жанравай літаратуры, а стварае складаны мастацкі свет, дзе дэтэктыўны сюжэт спалучаецца з гістарычным аповедам, фальклорнымі матывамі, псіхалагічным аналізам» [16, с. 156]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў 1960-1980-я гады ў беларускай літаратуры з'явіліся класічныя ўзоры дэтэктыўнага рамана, якія выходзілі за межы чыста жанравай літаратуры і набывалі рысы высокай мастацкай прозы.

Сучасны перыяд (1990-я гады – цяперашні час) характарызуецца тым, што беларускі дэтэктыўны раман развіваецца ў новых гістарычных і культурных умовах, узбагачаецца новымі тэмамі, праблемамі і мастацкімі сродкамі. У гэты час беларуская літаратура развіваецца ў новых гістарычных умовах, што дазваляе ёй засвоіць і творча перапрацаваць новыя жанравыя мадэлі дэтэктыва.

Адным з прыкладаў беларускага дэтэктыўнага рамана гэтага перыяду з'яўляецца раман А. Федарэнкі «Жэтон на метро» (2020). У гэтым творы прысутнічаюць элементы дэтэктыўнага жанру: таямніца, расследаванне, выкрыццё злачынцы. Галоўны герой рамана, журналіст Алесь, расследуе таямнічыя падзеі, звязаныя з знікненнем свайго сябра. У рамане прысутнічаюць элементы сацыяльнага рамана, што з'яўляецца характэрнай рысай сучаснага беларускага дэтэктыўнага рамана.

В. І. Локун адзначае, што «раман А. Федарэнкі "Жэтон на метро" з'яўляецца яркім прыкладам сучаснага беларускага дэтэктыўнага рамана. Аўтар выкарыстоўвае элементы дэтэктыўнага жанру для стварэння напружанага сюжэта, але галоўная ўвага надаецца сацыяльным і псіхалагічным аспектам. Раман адлюстроўвае сучасныя рэаліі беларускага грамадства, закранае актуальныя сацыяльныя і маральныя праблемы» [39, с. 156]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў сучасны перыяд беларускі дэтэктыўны раман развіваецца ў новых гістарычных і культурных умовах, узбагачаецца новымі тэмамі, праблемамі і мастацкімі сродкамі.

Яшчэ адным прыкладам беларускага дэтэктыўнага рамана гэтага перыяду з'яўляецца раман Л. Рублеўскай «Скокі смерці» (2005). У гэтым творы таксама прысутнічаюць элементы дэтэктыўнага жанру: таямніца, расследаванне, выкрыццё злачынцы. Галоўная гераіня рамана, журналістка Вера, расследуе таямнічыя падзеі, звязаныя з старажытнай легендай. У рамане прысутнічаюць элементы гістарычнага рамана і гатычнага рамана, што з'яўляецца характэрнай рысай сучаснага беларускага дэтэктыўнага рамана.

Т. І. Шамякіна адзначае, што «раман Л. Рублеўскай "Скокі смерці" з'яўляецца яркім прыкладам сучаснага беларускага дэтэктыўнага рамана. Аўтар выкарыстоўвае элементы дэтэктыўнага жанру для стварэння напружанага сюжэта, але галоўная ўвага надаецца гістарычным і культурным аспектам. Раман адлюстроўвае сувязь паміж мінулым і сучаснасцю, закранае праблемы гістарычнай памяці, нацыянальнай ідэнтычнасці» [67, с. 156]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў сучасны перыяд беларускі дэтэктыўны раман развіваецца ў новых гістарычных і культурных умовах, узбагачаецца новымі тэмамі, праблемамі і мастацкімі сродкамі.

Перыяд жанравай дыферэнцыяцыі (пачатак ХХІ стагоддзя – цяперашні час) характарызуецца тым, што ў беларускай літаратуры з'яўляюцца розныя разнавіднасці дэтэктыўнага рамана: гістарычны дэтэктыў, псіхалагічны дэтэктыў, сацыяльны дэтэктыў і інш. У гэты час беларуская літаратура дасягае высокага ўзроўню жанравай дыферэнцыяцыі, што дазваляе ёй стварыць разнастайныя мадыфікацыі дэтэктыўнага жанру.

Адным з прыкладаў гістарычнага дэтэктыва ў сучаснай беларускай літаратуры з'яўляецца раман Л. Рублеўскай «Авантуры Пранціша Вырвіча» (2012). У гэтым творы прысутнічаюць элементы дэтэктыўнага жанру: таямніца, расследаванне, выкрыццё злачынцы. Галоўныя героі рамана, Пранціш Вырвіч і Баўтрамей Лёднік, расследуюць таямнічыя падзеі, звязаныя з гістарычнымі падзеямі XVIII стагоддзя. У рамане прысутнічаюць элементы гістарычнага рамана і прыгодніцкага рамана, што з'яўляецца характэрнай рысай гістарычнага дэтэктыва.

А. Бязлепкіна адзначае, што «раман Л. Рублеўскай "Авантуры Пранціша Вырвіча" з'яўляецца яркім прыкладам гістарычнага дэтэктыва ў сучаснай беларускай літаратуры. Аўтар выкарыстоўвае элементы дэтэктыўнага жанру для стварэння напружанага сюжэта, але галоўная ўвага надаецца гістарычным і культурным аспектам. Раман адлюстроўвае гістарычныя падзеі XVIII стагоддзя, закранае праблемы гістарычнай памяці, нацыянальнай ідэнтычнасці» [13, с. 156]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў сучасны перыяд у беларускай літаратуры з'яўляюцца розныя разнавіднасці дэтэктыўнага рамана, у тым ліку і гісту тым ліку і гістарычны дэтэктыў.

Адным з прыкладаў псіхалагічнага дэтэктыва ў сучаснай беларускай літаратуры з'яўляецца раман В. Марціновіча «Возера Радасці» (2016). У гэтым творы прысутнічаюць элементы дэтэктыўнага жанру: таямніца, расследаванне, выкрыццё злачынцы. Галоўны герой рамана, Язэп, расследуе таямнічыя падзеі, звязаныя з знікненнем свайго сябра. У рамане вялікая ўвага надаецца псіхалагічнаму стану герояў, іх унутраным перажыванням і канфліктам, што з'яўляецца характэрнай рысай псіхалагічнага дэтэктыва.

І. Ф. Штэйнер адзначае, што «раман В. Марціновіча "Возера Радасці" з'яўляецца яркім прыкладам псіхалагічнага дэтэктыва ў сучаснай беларускай літаратуры. Аўтар выкарыстоўвае элементы дэтэктыўнага жанру для стварэння напружанага сюжэта, але галоўная ўвага надаецца псіхалагічным аспектам. Раман адлюстроўвае ўнутраны свет герояў, іх перажыванні, канфлікты, што дазваляе стварыць шматмерны мастацкі свет» [68, с. 156]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў сучасны перыяд у беларускай літаратуры з'яўляюцца розныя разнавіднасці дэтэктыўнага рамана, у тым ліку і псіхалагічны дэтэктыў.

Адным з прыкладаў сацыяльнага дэтэктыва ў сучаснай беларускай літаратуры з'яўляецца раман А. Бахарэвіча «Сабакі Еўропы» (2017). У гэтым творы прысутнічаюць элементы дэтэктыўнага жанру: таямніца, расследаванне, выкрыццё злачынцы. Галоўны герой рамана, Францішак, расследуе таямнічыя падзеі, звязаныя з палітычнымі падзеямі ў краіне. У

рамане вялікая ўвага надаецца сацыяльным і палітычным аспектам, што з'яўляецца характэрнай рысай сацыяльнага дэтэктыва.

Г. В. Навасельцава адзначае, што «раман А. Бахарэвіча "Сабакі Еўропы" з'яўляецца яркім прыкладам сацыяльнага дэтэктыва ў сучаснай беларускай літаратуры. Аўтар выкарыстоўвае элементы дэтэктыўнага жанру для стварэння напружанага сюжэта, але галоўная ўвага надаецца сацыяльным і палітычным аспектам. Раман адлюстроўвае сацыяльныя і палітычныя праблемы сучаснага грамадства, закранае актуальныя тэмы і праблемы» [45, с. 156]. Гэта назіранне пацвярджае думку пра тое, што ў сучасны перыяд у беларускай літаратуры з'яўляюцца розныя разнавіднасці дэтэктыўнага рамана, у тым ліку і сацыяльны дэтэктыў.

Такім чынам, станаўленне і развіццё беларускага дэтэктыўнага рамана прайшло некалькі этапаў: ад фарміравання перадумоў у канцы XIX – пачатку XX стагоддзя да жанравай дыферэнцыяцыі ў пачатку XXI стагоддзя. На кожным этапе беларускі дэтэктыўны раман засвойваў і творча перапрацоўваў жанравыя мадэлі дэтэктыва, адаптуючы іх да нацыянальнага культурнага кантэксту. Сёння беларускі дэтэктыўны раман прадстаўлены разнастайнымі жанравымі разнавіднасцямі: гістарычны дэтэктыў, псіхалагічны дэтэктыў, сацыяльны дэтэктыў і інш. Гэта сведчыць пра высокі ўзровень развіцця беларускай літаратуры, яе здольнасць засвойваць і творча перапрацоўваць разнастайныя жанравыя мадэлі, ствараючы арыгінальныя мастацкія формы.

Даследаванне тэарэтычных аспектаў дэтэктыўнага рамана ў беларускай літаратуры дазваляе зрабіць наступныя вывады:

1. Дэтэктыўны раман у беларускай літаратуры з'яўляецца складанай жанравай формай, якая спалучае элементы дэтэктыва, прыгодніцкага рамана і гістарычнага рамана, характарызуецца наяўнасцю крымінальнай інтрыгі, паступовым раскрыццём таямніцы, спецыфічнай сістэмай персанажаў і кампазіцыйнай структурай, а таксама закранае важныя сацыяльныя, маральныя і філасофскія праблемы, звязаныя з нацыянальнай гісторыяй і культурай.

2. Асноўнымі прыкметамі дэтэктыўнага рамана ў беларускай літаратуры з'яўляюцца: наяўнасць крымінальнай інтрыгі, спецыфічная сістэма персанажаў, кампазіцыйная структура, сацыяльна-філасофская праблематыка, жанравая гібрыднасць. Гэтыя прыкметы дазваляюць беларускаму дэтэктыўнаму раману выйсці за межы чыста жанравай літаратуры і набыць рысы высокай мастацкай прозы.

3. Спецыфіка мастацкага асэнсавання злачынства ў дэтэктыўным жанры беларускай літаратуры заключаецца ў тым, што злачынства разглядаецца не толькі як крымінальная падзея, але і як сацыяльны, маральны і філасофскі феномен. Беларускія аўтары імкнуцца паказаць гістарычны

кантэкст злачынства, яго сацыяльную абумоўленасць, псіхалагічную матывацыю, даць яму маральна-этычную ацэнку, разгледзець яго ў кантэксце філасофскіх праблем, выкарыстаць разнастайныя мастацкія сродкі для яго адлюстравання.

4. Станаўленне і развіццё беларускага дэтэктыўнага рамана прайшло некалькі этапаў: перыяд фарміравання перадумоў (канец XIX – пачатак XX стагоддзя), перыяд станаўлення (1920-1930-я гады), перыяд развіцця ў савецкі час (1950-1980-я гады), перыяд росквіту (1960-1980-я гады), сучасны перыяд (1990-я гады – цяперашні час), перыяд жанравай дыферэнцыяцыі (пачатак XXI стагоддзя – цяперашні час). На кожным этапе беларускі дэтэктыўны раман засвойваў і творча перапрацоўваў жанравыя мадэлі дэтэктыва, адаптуючы іх да нацыянальнага культурнага кантэксту.

5. У сучасны перыяд беларускі дэтэктыўны раман прадстаўлены разнастайнымі жанравымі разнавіднасцямі: гістарычны дэтэктыў, псіхалагічны дэтэктыў, сацыяльны дэтэктыў і інш. Гэта сведчыць пра высокі ўзровень развіцця беларускай літаратуры, яе здольнасць засвойваць і творча перапрацоўваць разнастайныя жанравыя мадэлі, ствараючы арыгінальныя мастацкія формы.

6. Найбольш значны ўклад у развіццё беларускага дэтэктыўнага рамана ўнёс У. Караткевіч, які стварыў класічныя ўзоры гэтага жанру: «Дзікае паляванне караля Стаха» і «Чорны замак Альшанскі». Гэтыя творы вызначаюцца высокім мастацкім узроўнем, спалучаюць элементы дэтэктыва з элементамі гістарычнага рамана, закранаюць важныя сацыяльныя, маральныя і філасофскія праблемы, звязаныя з нацыянальнай гісторыяй і культурай.

7. Беларускі дэтэктыўны раман мае сваю нацыянальную спецыфіку, якая праяўляецца ў тэматыцы, праблематыцы, сістэме персанажаў, мастацкіх сродках. Беларускія аўтары імкнуцца не проста запазычваць заходнія жанравыя мадэлі, а творча перапрацоўваць іх, ствараючы арыгінальныя мастацкія формы, якія адлюстроўваюць нацыянальны характар, гісторыю і культуру.

8. Дэтэктыўны раман у беларускай літаратуры з'яўляецца не толькі жанрам масавай літаратуры, але і складанай мастацкай формай, здольнай закрануць важныя сацыяльныя, маральныя і філасофскія праблемы. Гэта дазваляе беларускаму дэтэктыўнаму раману выйсці за межы чыста жанравай літаратуры і набыць рысы высокай мастацкай прозы.

9. Вывучэнне беларускага дэтэктыўнага рамана дазваляе лепш зразумець асаблівасці нацыянальнай літаратурнай традыцыі, яе ўзаемадзеянне з сусветнай літаратурай, а таксама спецыфіку мастацкага

асэнсавання важных сацыяльных, маральных і філасофскіх праблем у беларускай літаратуры.

10. Перспектывы развіцця беларускага дэтэктыўнага рамана звязаны з далейшай жанравай дыферэнцыяцыяй, узбагачэннем тэматыкі і праблематыкі, пошукам новых мастацкіх сродкаў і прыёмаў, а таксама з узаемадзеяннем з іншымі жанрамі і літаратурнымі традыцыямі. Гэта дазволіць беларускаму дэтэктыўнаму раману захаваць сваю нацыянальную спецыфіку і адначасова інтэгравацца ў сусветны літаратурны працэс.

2 Творчасць Уладзіміра Караткевіча: мастацкае асэнсаванне злачынства ў дэтэктыўным рамане

2.1 Чорны замак Альшанскі (гісторыю даследавання, артыкулы да нулявых гадоў, рэцэнзіі і інш.)

Даследаванне мастацкага асэнсавання злачынства ў беларускай літаратуры патрабуе глыбокага аналізу твораў, якія сталі знакавымі ў развіцці дэтэктыўнага жанру. Асаблівае месца ў гэтым кантэксце займае творчасць Уладзіміра Караткевіча, які здолеў арганічна спалучыць дэтэктыўны сюжэт з гістарычнай тэматыкай, філасофскімі разважаннямі і глыбокім псіхалагізмам. Раман «Чорны замак Альшанскі» з'яўляецца адметным прыкладам такога сінтэзу, дзе злачынства становіцца не проста элементам сюжэту, але і сродкам раскрыцця складаных сацыяльна-гістарычных працэсаў, маральна-этычных праблем і нацыянальнай ідэнтычнасці. Аналіз гэтага твора дазваляе прасачыць эвалюцыю ўяўленняў пра злачынства ў беларускай літаратуры і выявіць спецыфіку яго мастацкага асэнсавання ў кантэксце нацыянальнай культурнай традыцыі.

Асноўныя аспекты даследавання рамана «Чорны замак Альшанскі» ўключаюць:

1. Гісторыя даследавання твора прадстаўлена шматлікімі літаратуразнаўчымі працамі, якія ахопліваюць перыяд ад першых рэцэнзій да сучасных навуковых інтэрпрэтацый. Даследаванні А. Верабея, В. Каваленкі,

М. Тычыны і іншых навукоўцаў раскрываюць жанравую спецыфіку, сюжэтна-кампазіцыйныя асаблівасці і месца твора ў кантэксце беларускай літаратуры. Значная ўвага ў гэтых працах надаецца аналізу гістарычнай дакладнасці і мастацкай умоўнасці, што дазваляе зразумець аўтарскую канцэпцыю гісторыі і яе ўвасабленне ў мастацкім тэксце.

2. Канцэпцыя злачынства ў рамане раскрываецца праз шматузроўневую сістэму матываў і вобразаў. Злачынства для Караткевіча – гэта не толькі крымінальнае дзеянне, але і маральна-этычная катэгорыя, звязаная з праблемамі гістарычнай памяці, нацыянальнай самасвядомасці і агульначалавечых каштоўнасцей. Аўтар паказвае злачынства як складаны сацыяльна-псіхалагічны феномен, які мае гістарычныя карані і ўплывае на лёсы не толькі асобных людзей, але і цэлых пакаленняў.

3. Вобраз шляхты ў творы прадстаўлены неадназначна і шматгранна. Караткевіч адыходзіць ад спрошчаных класавых схем, паказваючы шляхту як складаную сацыяльную групу з уласнымі каштоўнасцямі, традыцыямі і ўнутранымі супярэчнасцямі. Аўтар даследуе праблемы дэградацыі шляхецкай культуры, але адначасова падкрэслівае яе ролю ў захаванні нацыянальнай ідэнтычнасці.

4. Вобраз Антона Лаганоўскага займае цэнтральнае месца ў сістэме персанажаў рамана. Гэта складаны, шматгранны герой, які спалучае ў сабе рысы дэтэктыва, гісторыка і філосафа. Праз яго вобраз аўтар раскрывае праблемы ўзаемаадносін асобы і гісторыі, пошуку ісціны і маральнага выбару ў складаных абставінах.

Разгледзім больш падрабязна кожны з гэтых аспектаў, каб скласці цэласнае ўяўленне пра мастацкае асэнсаванне злачынства ў рамане «Чорны замак Альшанскі».

Гісторыя даследавання рамана «Чорны замак Альшанскі» адлюстроўвае эвалюцыю літаратуразнаўчай думкі і змены ў падыходах да інтэрпрэтацыі твора. Першыя водгукі на рамана з'явіліся адразу пасля яго публікацыі ў часопісе «Полымя» ў 1979 годзе. Крытыкі адзначалі наватарскі характар твора, яго жанравую спецыфіку і арыгінальнасць аўтарскай канцэпцыі. Так, М. Тычына ў артыкуле «Неабходнасць легенды» падкрэсліваў, што Караткевіч стварыў новы тып гістарычнага рамана, у якім арганічна спалучаюцца элементы дэтэктыва, прыгодніцкай літаратуры і філасофскай прозы [60].

У 1980-я гады з'яўляюцца больш грунтоўныя даследаванні, прысвечаныя аналізу паэтыкі рамана, яго жанравай спецыфікі і месца ў творчасці Караткевіча. Значны ўклад у вывучэнне твора ўнёс А. Верабей, які ў манаграфіі «Абуджаная памяць» (1997) прааналізаваў гістарычную аснову рамана, яго сюжэтна-кампазіцыйныя асаблівасці і сістэму вобразаў.

Даследчык адзначаў, што «Чорны замак Альшанскі» – гэта «твор, у якім арганічна спалучаюцца рэальнасць і фантазія, гістарычны факт і мастацкая выдумка, дэтэктыўная інтрыга і філасофскае асэнсаванне быцця» [14, с. 208].

У 1990-я і 2000-я гады ўзрастае цікавасць да міждысцыплінарных аспектаў даследавання рамана. З'яўляюцца працы, прысвечаныя аналізу міфапаэтычнай структуры твора, яго сувязі з еўрапейскай літаратурнай традыцыяй, асаблівасцям мастацкага часу і прасторы. У гэтым кантэксце варта адзначыць даследаванні У. Лобача, які разглядаў раман у кантэксце беларускай міфапаэтычнай традыцыі і нацыянальнага светапогляду [38].

Асаблівую ўвагу даследчыкі надавалі жанравай спецыфіцы рамана, яго сувязі з традыцыямі дэтэктыўнай літаратуры і гістарычнай прозы. К. Цвірка ў артыкуле «Беларускі дэтэктыўны раман: генезіс і паэтыка» адзначаў, што Караткевіч стварыў новы тып дэтэктыўнага рамана, у якім злачынства становіцца не проста элементам сюжэту, але і сродкам раскрыцця складаных сацыяльна-гістарычных працэсаў і маральна-этычных праблем [63, с. 80].

У апошнія гады з'яўляюцца даследаванні, прысвечаныя інтэртэкстуальным сувязям рамана, яго дыялогу з класічнай літаратурнай традыцыяй. Так, В. Бароўка ў артыкуле «Дыялог з класікай у рамане Уладзіміра Караткевіча «Чорны замак Альшанскі»» аналізуе, як аўтар выкарыстоўвае і пераасэнсоўвае матывы і вобразы сусветнай літаратуры, ствараючы арыгінальны мастацкі свет [4, с. 34].

Даследчыкі адзначаюць, што раман Караткевіча стаў своеасаблівым пераломным момантам у гісторыі беларускага дэтэктыўнага жанру. А. Баршчэўскі падкрэслівае, што «Чорны замак Альшанскі» «ўзбагаціў беларускую літаратуру новым тыпам рамана, у якім дэтэктыўны сюжэт спалучаецца з глыбокім філасофскім зместам і гістарычным кантэкстам» [5, с. 112].

Л. Сінькова разглядае раман Караткевіча ў кантэксце эвалюцыі беларускай прозы XX стагоддзя і адзначае, што ён стаў «прыкладам паспяховага сінтэзу жанраў, які дазволіў аўтару ўзняць дэтэктыўны сюжэт да ўзроўню філасофскага асэнсавання нацыянальнай гісторыі і культуры» [53, с. 87].

Важна адзначыць, што ў апошнія дзесяцігоддзі раман «Чорны замак Альшанскі» стаў аб'ектам не толькі літаратуразнаўчых, але і культуралагічных, філасофскіх, гістарычных даследаванняў. Гэта сведчыць пра шматграннасць твора, яго значнасць для беларускай культуры і актуальнасць закранутых у ім праблем.

Канцэпцыя злачынства ў рамане «Чорны замак Альшанскі» з'яўляецца адным з ключавых элементаў мастацкай структуры твора. Для Караткевіча злачынства – гэта не проста крымінальнае дзеянне, але складаны сацыяльна-

псіхалагічны феномен, які мае гістарычныя карані і ўплывае на лёсы не толькі асобных людзей, але і цэлых пакаленняў.

У рамане прадстаўлены некалькі ўзроўняў разумення злачынства. На першым, сюжэтным узроўні, гэта канкрэтныя крымінальныя дзеянні: забойства Валюжыніча, знікненне каштоўнасцей з замка, таямнічыя падзеі вакол Альшанскага замка. Гэтыя злачынствы становяцца аб'ектам расследавання галоўнага героя, Антона Лаганоўскага, і рухаюць сюжэт рамана.

На другім, гістарычным узроўні, злачынства разглядаецца ў кантэксце мінулага. Аўтар звяртаецца да падзей XVI стагоддзя, калі адбылося забойства князя Альшанскага і яго сям'і. Гэтае злачынства, здзейсненае Вежам, становіцца пачаткам «радавога праклёну», які пераследуе нашчадкаў забойцы на працягу стагоддзяў. Караткевіч паказвае, як злачынства, здзейсненае ў мінулым, працягвае ўплываць на сучаснасць, ствараючы своеасаблівы «ланцуг злачынстваў», які звязвае розныя эпохі.

На трэцім, філасофска-этычным узроўні, злачынства разглядаецца як парушэнне маральных нормаў і агульначалавечых каштоўнасцей. Аўтар даследуе матывы злачынстваў, іх сацыяльныя і псіхалагічныя прычыны, а таксама наступствы для асобы і грамадства. У гэтым кантэксце асаблівае значэнне набывае вобраз Мацвея Раўбіча, які становіцца ўвасабленнем «зла, якое не мае апраўдання». Яго злачынствы – гэта не проста крымінальныя дзеянні, але і здрада агульначалавечым каштоўнасцям, нацыянальным інтарэсам і маральным прынцыпам.

Важна адзначыць, што Караткевіч не проста паказвае злачынства як негатывую з'яву, але і даследуе яго сувязь з сацыяльна-гістарычнымі ўмовамі, культурнымі традыцыямі і псіхалогіяй асобы. Ён паказвае, як злачынства можа быць вынікам не толькі індывидуальнага выбару, але і сацыяльных абставін, гістарычных умоў і культурных стэрэатыпаў.

Даследчыкі творчасці Караткевіча адзначаюць арыгінальнасць яго падыходу да асэнсавання злачынства. Так, А. Матрунён падакрэслівае, што «ў рамане «Чорны замак Альшанскі» Караткевіч выходзіць за межы традыцыйнага дэтэктыўнага жанру, ствараючы шматузроўневую мастацкую структуру, у якой злачынства становіцца сродкам філасофскага асэнсавання гісторыі і сучаснасці» [42, с. 156].

Т. Шамякіна звяртае ўвагу на міфалагічны аспект канцэпцыі злачынства ў рамане: «Караткевіч выкарыстоўвае архетыпічны матыў "радавога праклёну", які мае глыбокія карані ў сусветнай культуры і дазваляе аўтару звязаць мінулае і сучаснасць, паказаць непарыўнасць маральнай адказнасці чалавека перад гісторыяй» [67, с. 145].

М. Яфімава адзначае, што «канцэпцыя злачынства ў рамане "Чорны замак Альшанскі" адлюстроўвае спецыфіку беларускага дэтэктыўнага жанру, для якога характэрна ўвага да маральна-этычных аспектаў злачынства, яго сацыяльных і гістарычных каранёў» [70, с. 115].

Гістарычны кантэкст адыгрывае важную ролю ў мастацкім асэнсаванні злачынства ў рамане «Чорны замак Альшанскі». Караткевіч звяртаецца да розных гістарычных эпох, паказваючы, як змяняліся ўяўленні пра злачынства і пакаранне, як гістарычныя падзеі ўплывалі на маральныя нормы і каштоўнасці грамадства.

Цэнтральнае месца ў гістарычным кантэксце рамана займаюць падзеі XVI стагоддзя, звязаныя з забойствам князя Альшанскага і яго сям'і. Аўтар дэталева рэканструюе гістарычныя абставіны таго часу, паказваючы складаныя палітычныя, сацыяльныя і рэлігійныя канфлікты эпохі. Злачынства, здзейсненае Вежам, разглядаецца ў кантэксце барацьбы за ўладу, рэлігійных супярэчнасцей і асабістых амбіцый.

Караткевіч паказвае, як гістарычныя абставіны ўплываюць на характар злачынства, яго матывы і наступствы. Ён звяртае ўвагу на тое, што ў розныя гістарычныя эпохі існавалі розныя ўяўленні пра злачынства і пакаранне, розныя маральныя нормы і каштоўнасці. Так, злачынства, здзейсненае ў XVI стагоддзі, разглядаецца ў кантэксце феадальных адносін, рэлігійных канфліктаў і палітычнай барацьбы.

Важным элементам гістарычнага кантэксту з'яўляецца таксама перыяд Вялікай Айчыннай вайны, які ўплывае на развіццё сюжэта і характары герояў. Аўтар паказвае, як вайна змяніла ўяўленні пра злачынства і пакаранне, як яна ўплывала на маральныя нормы і каштоўнасці грамадства. Злачынствы, здзейсненыя ў гады вайны, разглядаюцца ў кантэксце нацыянальнай трагедыі, барацьбы за выжыванне і захаванне чалавечай годнасці.

Л. Прашковіч адзначае, што «гістарычны кантэкст у рамане "Чорны замак Альшанскі" выконвае не проста дэкаратыўную функцыю, але з'яўляецца неад'емнай часткай мастацкай канцэпцыі твора, дазваляючы аўтару паказаць злачынства як гістарычна абумоўлены феномен» [51, с. 123].

В. Каваленка падкрэслівае, што «Караткевіч стварае шматузроўневую мадэль гістарычнага часу, у якой мінулае і сучаснасць знаходзяцца ў пастаянным дыялогу, а злачынства становіцца своеасаблівым "мастком" паміж рознымі эпохамі» [31, с. 215].

А. Бязлепкіна звяртае ўвагу на тое, што «гістарычны кантэкст у рамане "Чорны замак Альшанскі" дазваляе аўтару паказаць эвалюцыю ўяўленняў пра злачынства і пакаранне, змены ў маральных нормах і каштоўнасцях грамадства на працягу стагоддзяў» [13, с. 156].

Гістарычны кантэкст у рамане служыць не толькі для стварэння атмасферы эпохі, але і для раскрыцця філасофскага зместу твора. Караткевіч паказвае, як гістарычныя падзеі ўплываюць на лёсы людзей, як мінулае прысутнічае ў сучаснасці, як злачынствы, здзейсненыя ў мінулым, працягваюць уплываць на жыццё нашчадкаў.

Важным аспектам гістарычнага кантэксту з'яўляецца таксама праблема гістарычнай памяці. Аўтар паказвае, як грамадства захоўвае (ці губляе) памяць пра мінулыя злачынствы, як гэтая памяць уплывае на фарміраванне нацыянальнай ідэнтычнасці і маральных каштоўнасцей. У гэтым кантэксце асаблівае значэнне набывае вобраз Альшанскага замка, які становіцца сімвалам гістарычнай памяці, носьбітам інфармацыі пра мінулыя падзеі.

Гістарычны кантэкст дазваляе Караткевічу паказаць злачынства не як ізаляваны акт, але як частку складанага гістарычнага працэсу, як з'яву, якая мае свае карані ў мінулым і ўплывае на будучыню. Гэта надае твору філасофскую глыбіню і дазваляе аўтару закрануць важныя праблемы нацыянальнай гісторыі і культуры.

Вобраз шляхты ў рамане «Чорны замак Альшанскі» з'яўляецца адным з найбольш складаных і шматгранных. Караткевіч адыходзіць ад спрошчаных класавых схем, паказваючы шляхту як складаную сацыяльную групу з уласнымі каштоўнасцямі, традыцыямі і ўнутранымі супярэчнасцямі.

У рамане прадстаўлены розныя тыпы шляхты: ад арыстакратаў, якія захоўваюць традыцыі і культурную спадчыну, да дэградаваных нашчадкаў некалі магутных родаў. Аўтар паказвае, як на працягу стагоддзяў змяняліся сацыяльны статус, эканамічнае становішча і культурныя арыентацыі шляхты, як яна адаптавалася да новых гістарычных умоў і як захоўвала (ці губляла) сваю ідэнтычнасць.

Асаблівую ўвагу Караткевіч надае праблеме дэградацыі шляхецкай культуры. Ён паказвае, як некаторыя прадстаўнікі шляхты, страціўшы сувязь з нацыянальнай культурай і гістарычнай памяццю, становяцца носьбітамі фальшывых каштоўнасцей, пустых прэтэнзій і маральнага разлажэння. У гэтым кантэксце асаблівае значэнне набывае вобраз Мацвея Раўбіча, які становіцца ўвасабленнем дэградацыі шляхецкай культуры.

Адначасова аўтар падкрэслівае ролю шляхты ў захаванні нацыянальнай ідэнтычнасці і культурнай спадчыны. Ён паказвае, як некаторыя прадстаўнікі шляхты, нягледзячы на складаныя гістарычныя ўмовы, захоўвалі вернасць нацыянальным традыцыям, культуры і мове. У гэтым кантэксце асаблівае значэнне набывае вобраз Валюжыніча, які, нягледзячы на сваё шляхецкае паходжанне, застаецца верным нацыянальным каштоўнасцям і культурнай спадчыне.

Даследчыкі творчасці Караткевіча адзначаюць арыгінальнасць яго падыходу да адлюстравання шляхты. Так, А. Верабей падкрэслівае, што «Караткевіч стварае шматгранны і супярэчлівы вобраз шляхты, паказваючы як яе станоўчыя, так і адмоўныя рысы, пазбягаючы ідэалізацыі і спрашчэння» [16, с. 156].

I. Чарота звяртае ўвагу на тое, што «вобраз шляхты ў рамане "Чорны замак Альшанскі" адлюстроўвае складаныя працэсы нацыянальнага самавызначэння, пошуку нацыянальнай ідэнтычнасці і захавання культурнай спадчыны» [65, с. 87].

Важным аспектам вобраза шляхты ў рамане з'яўляецца таксама праблема маральнай адказнасці. Караткевіч паказвае, як шляхецкае паходжанне ўплывае на маральныя каштоўнасці і паводзіны герояў, як яно вызначае іх стаўленне да злачынства і пакарання. Ён падкрэслівае, што шляхецкае паходжанне не з'яўляецца гарантыяй высокіх маральных якасцей, што сапраўдная шляхетнасць вызначаецца не паходжаннем, але ўчынкамі і маральнымі каштоўнасцямі.

У рамане паказана, як шляхецкае асяроддзе можа спрыяць фарміраванню як высокіх маральных якасцей, так і злачынных схільнасцей. Караткевіч паказвае, як шляхецкія традыцыі і каштоўнасці ўплываюць на фарміраванне асобы, як яны вызначаюць яе стаўленне да злачынства і пакарання. Ён падкрэслівае, што шляхецкае паходжанне можа быць як фактарам, які стрымлівае злачынныя схільнасці, так і фактарам, які спрыяе іх развіццю.

Вобраз шляхты ў рамане «Чорны замак Альшанскі» адлюстроўвае таксама праблему гістарычнай адказнасці. Караткевіч паказвае, як шляхта на працягу стагоддзяў уплывала на гістарычны лёс народа, як яе дзеянні вызначалі ход гістарычных падзей. Ён падкрэслівае, што шляхта нясе адказнасць за свае дзеянні перад гісторыяй і будучымі пакаленнямі.

Вобраз Антона Лаганоўскага займае цэнтральнае месца ў сістэме персанажаў рамана. Гэта складаны, шматгранны герой, які спалучае ў сабе рысы дэтэктыва, гісторыка і філосафа. Праз яго вобраз аўтар раскрывае праблемы ўзаемаадносін асобы і гісторыі, пошуку ісціны і маральнага выбару ў складаных абставінах.

Лаганоўскі – гэта не проста дэтэктыў, які расследуе злачынства, але і інтэлектуал, які імкнецца зразумець сувязь паміж мінулым і сучаснасцю, раскрыць таямніцы гісторыі і знайсці адказы на складаныя пытанні быцця. Яго расследаванне – гэта не толькі пошук злачынцы, але і пошук гістарычнай праўды, нацыянальнай ідэнтычнасці і асабістай самаідэнтыфікацыі.

Асабліваю ўвагу аўтар надае маральна-этычным аспектам дзейнасці Лаганоўскага. Герой сутыкаецца з складанымі маральнымі дылемамі, якія

патрабуюць ад яго не толькі прафесійных навыкаў, але і маральнай стойкасці, здольнасці адрозніваць дабро ад зла і прымаць адказныя рашэнні.

Важна адзначыць, што Лаганоўскі – гэта не абстрактны герой, адарваны ад нацыянальнай глебы, але чалавек, глыбока звязаны з беларускай гісторыяй і культурай. Яго пошукі – гэта не толькі індывідуальны шлях, але і частка нацыянальнага самапазнання, імкненне зразумець сваё месца ў гістарычным працэсе і свой абавязак перад мінулым і будучыняй.

Даследчыкі творчасці Караткевіча адзначаюць арыгінальнасць вобраза Лаганоўскага. Так, А. Верабей падкрэслівае, што «Лаганоўскі – гэта новы тып героя ў беларускай літаратуры, які спалучае ў сабе рысы дэтэктыва, гісторыка і філосафа, што дазваляе аўтару стварыць шматузроўневую мастацкую структуру, у якой расследаванне злачынства становіцца сродкам філасофскага асэнсавання гісторыі і сучаснасці» [15, с. 178].

М. Тычына звяртае ўвагу на тое, што «вобраз Лаганоўскага адлюстроўвае аўтарскую канцэпцыю нацыянальнага характару, у якім спалучаюцца інтэлектуалізм, маральная стойкасць і глыбокая сувязь з нацыянальнай культурай і гісторыяй» [58, с. 132].

Метады расследавання, якія выкарыстоўвае Лаганоўскі, таксама адрозніваюцца ад традыцыйных дэтэктыўных прыёмаў. Ён не проста збірае доказы і аналізуе факты, але і звяртаецца да гістарычных дакументаў, вывучае культурныя традыцыі, аналізуе псіхалогію герояў. Яго расследаванне – гэта комплексны падыход, які спалучае метады крыміналістыкі, гістарычнага даследавання і псіхалагічнага аналізу.

Асаблівую ролю ў расследаванні Лаганоўскага адыгрывае яго здольнасць да эмпатыі, да разумення матываў і пачуццяў іншых людзей. Ён не проста збірае факты, але і імкнецца зразумець псіхалогію злачынцы, яго матывы і ўнутраныя канфлікты. Гэта дазваляе яму не толькі раскрыць злачынства, але і зразумець яго глыбінныя прычыны, яго сувязь з гістарычным і культурным кантэкстам.

Важным аспектам вобраза Лаганоўскага з'яўляецца таксама яго асабісты шлях, яго ўнутраны канфлікт і маральны выбар. Аўтар паказвае, як расследаванне злачынства ўплывае на асобу героя, як яно змяняе яго светапогляд і каштоўнасці. Лаганоўскі не проста раскрывае злачынства, але і праходзіць складаны шлях самапазнання, пераасэнсавання сваіх поглядаў і каштоўнасцей.

Заклучэнне

Праведзенае даследаванне мастацкага асэнсавання злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане дазваляе зрабіць наступныя высновы і абагульненні, якія маюць важнае значэнне для разумення эвалюцыі нацыянальнай літаратуры і спецыфікі беларускага дэтэктыўнага жанру.

Беларускі дэтэктыўны раман прайшоў складаны шлях станаўлення і развіцця, ад фарміравання перадумоў у канцы XIX – пачатку XX стагоддзя да жанравай дыферэнцыяцыі ў пачатку XXI стагоддзя. На кожным этапе беларускі дэтэктыў засвойваў і творча перапрацоўваў жанравыя мадэлі, адаптуючы іх да нацыянальнага культурнага кантэксту. Гэты працэс характарызаваўся не механічным запазычваннем заходніх узораў, а арганічным сінтэзам універсальных жанравых элементаў з нацыянальнымі мастацкімі традыцыямі, што дазволіла стварыць унікальную мадыфікацыю дэтэктыўнага жанру.

Ключавым этапам у развіцці беларускага дэтэктыва сталі творы Уладзіміра Караткевіча, які стварыў арыгінальны тып дэтэктыўнага рамана, спалучыўшы элементы дэтэктыва з гістарычнай тэматыкай і глыбокім філасофскім зместам. У рамане «Чорны замак Альшанскі» злачынства разглядаецца як складаны сацыяльна-псіхалагічны феномен, які мае гістарычныя карані і ўплывае на лёсы не толькі асобных людзей, але і цэлых пакаленняў. Караткевіч устанавіў традыцыю шматузроўневага мастацкага асэнсавання злачынства, дзе крымінальнае дзеянне становіцца прызмай для даследавання нацыянальнай гісторыі, культурнай памяці і маральна-этычных праблем грамадства.

Сучасны беларускі дэтэктыўны раман, прадстаўлены творчасцю Людмілы Рублеўскай, Валерыя Гапеева і Андрэя Федарэнкі, характарызуецца шматаспектнасцю і глыбінёй мастацкага асэнсавання злачынства. У творах гэтых аўтараў злачынства разглядаецца не толькі як крымінальнае дзеянне, але і як складаны сацыяльны, псіхалагічны і маральны феномен. Кожны з аўтараў прапануе ўласную канцэпцыю злачынства: Рублеўская акцэнтуюе ўвагу на гістарычным кантэксце і сувязі мінулага з сучаснасцю, Гапееў уводзіць містычны элемент, надаючы злачынству звышнатуральнае вымярэнне, а Федарэнка засяроджваецца на філасофскім асэнсаванні злачынства як падзеі, здольнай змяніць жыццё многіх людзей.

Маральна-этычны аспект злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане займае цэнтральнае месца ў мастацкай структуры твораў. Аўтары падкрэсліваюць, што злачынства – гэта не толькі парушэнне закона, але і парушэнне маральных нормаў, этычных прынцыпаў і агульначалавечых

каштоўнасцей. Яны паказваюць канфлікт паміж юрыдычнай і маральнай ацэнкай злачынства, дэманструючы, што закон не заўсёды можа ўлічыць усе абставіны справы і што сапраўдная справядлівасць часта выходзіць за межы фармальнага правапрымянення. Гэты падыход дазваляе аўтарам даследаваць складаныя этычныя дылемы і паказаць, як маральныя каштоўнасці ўплываюць на ўспрыманне і ацэнку злачынства ў грамадстве.

Асаблівую ролю ў беларускім дэтэктыўным рамане адыгрываюць вобразы следчых або галоўных герояў, якія расследуюць злачынства. Яны не проста прафесіяналы, але і людзі з уласнымі сумневамі, страхамі, маральнымі дылемамі, якія не толькі расследуюць злачынства, але і асэнсоўваюць яго, спрабуючы зразумець яго прычыны і ўплыў на грамадства. Гэтыя персанажы становяцца носьбітамі аўтарскай канцэпцыі справядлівасці і маральнай адказнасці, праз іх унутраныя канфлікты і маральныя пошукі раскрываецца філасофская праблематыка твораў.

Сацыяльны кантэкст злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане таксама мае важнае значэнне для разумення спецыфікі жанру. Аўтары паказваюць, як сацыяльнае асяроддзе, эканамічныя ўмовы, культурныя асаблівасці і гістарычныя абставіны могуць уплываць на характар і частату злачынстваў. Злачынства разглядаецца не як ізаляваная з'ява, а як праява глыбінных сацыяльных супярэчнасцей і канфліктаў, што дазваляе аўтарам ствараць рэалістычную карціну грамадскіх адносін і крытычна асэнсоўваць сучасную рэчаіснасць.

Гістарычны кантэкст адыгрывае важную ролю ў мастацкім асэнсаванні злачынства, асабліва ў творах Караткевіча і Рублеўскай. Аўтары паказваюць, як злачынствы мінулага працягваюць уплываць на сучаснасць, ствараючы своеасаблівы "ланцуг злачынстваў", які звязвае розныя эпохі. Гэта дазваляе даследаваць праблемы гістарычнай памяці, нацыянальнай ідэнтычнасці і культурнай спадчыны, што асабліва важна ў кантэксце беларускай літаратуры.

Псіхалагічны аспект злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане характарызуецца глыбінёй і шматграннасцю. Аўтары не абмяжоўваюцца паверхневым апісаннем матываў злачынцаў, а спрабуюць зразумець глыбінныя псіхалагічныя механізмы, якія прыводзяць да злачынства. Яны даследуюць унутраны свет персанажаў, іх страхі, комплексы, траўмы, паказваючы, як псіхалагічныя фактары ўзаемадзейнічаюць з сацыяльнымі і культурнымі ўмовамі.

Мастацкія сродкі адлюстравання злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане вызначаюцца разнастайнасцю і арыгінальнасцю. Аўтары выкарыстоўваюць сімваліку, метафары, алегорыі, містычныя элементы, інтэртэкстуальныя сувязі, што дазваляе ім стварыць шматмерныя мастацкія вобразы злачынства. Асаблівую ўвагу заслугоўвае выкарыстанне

нацыянальных міфалагічных і фальклорных матываў, што надае творам глыбокую культурную ўкаранёнасць.

Жанравая спецыфіка беларускага дэтэктыўнага рамана характарызуецца гібрыднасцю і сінтэтычнасцю. Аўтары спалучаюць элементы дэтэктыва з гістарычным раманам, псіхалагічнай прозай, містычным трылерам, сацыяльнай сатырай, што дазваляе ім ствараць арыгінальныя мастацкія формы, якія выходзяць за межы традыцыйных жанравых канонаў.

Такім чынам, беларускі дэтэктыўны роман прадстаўляе сабой унікальную з'яву ў нацыянальнай літаратуры, якая спалучае ў сабе элементы класічнага дэтэктыва з глыбокім філасофскім зместам, гістарычным кантэкстам і маральна-этычнай праблематыкай. Ён выходзіць за рамкі проста займальнага чытвання і становіцца сродкам сур'ёзнага мастацкага даследавання чалавечай прыроды і грамадства. Мастацкае асэнсаванне злачынства ў беларускім дэтэктыўным рамане адлюстроўвае не толькі эвалюцыю жанру, але і развіццё нацыянальнай свядомасці, культурнай ідэнтычнасці і маральных каштоўнасцей беларускага грамадства.

Перспектывы далейшага развіцця беларускага дэтэктыўнага жанру звязаны з працягваннем традыцый, закладзеных класікамі, і адначасова з пошукам новых мастацкіх сродкаў і форм, якія адпавядаюць выклікам сучаснасці. Важна захаваць нацыянальную спецыфіку жанру, яго глыбокую сувязь з беларускай культурай і гісторыяй, але пры гэтым не страціць сувязь з сусветнымі літаратурнымі тэндэнцыямі і чытацкімі патрэбамі.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Адамовіч, А. М. Беларускі раман: станаўленне жанра / А. М. Адамовіч. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1961. – 292 с.
2. Адамовіч, А. Маштабнасць прозы. Урокі творчасці Кузьмы Чорнага / А. Адамовіч ; рэд. Н. С. Пёркін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 200 с.
3. Андрэеў, Л. Р. Мастацкі сінтэз і постмадэрнізм / Л. Р. Андрэеў // Пытанні літаратуры. – 2001. – № 1. – С. 293–309.
4. Бароўка, В. Ю. Дыялог з класікай у рамане Уладзіміра Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» = Dialogue with classics in Uladimir Korotkevich's novel «The Black Castle of Olshansky» / В. Ю. Бароўка // Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце : матэрыялы IV Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, Віцебск, 23-24 кастрычніка 2024 г. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2024. – С. 32-37.
5. Баршчэўскі, А. Творчасць Уладзіміра Караткевіча і беларускі літаратурны працэс / А. Баршчэўскі. – Мінск : Беларуская навука, 2012. – 175 с.
6. Бахтин, М. М. Літаратурна-критические статьи / М. М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1986. – 543 с.
7. Бахцін, М. М. Эпас і раман (Пра метадалогію даследавання рамана) / М. М. Бахцін // Пытанні літаратуры і эстэтыкі. – М. : Мастацкая літаратура, 1975. – С. 447–483.
8. Бахцін, М. М. Эстэтыка славеснай творчасці / М. М. Бахцін. – М. : Мастацтва, 1979. – 424 с.
9. Бельская, Т. В. Гістарычны раман у чэшскай літаратуры / Т. В. Бельская // Фальклор і сучасная культура: матэрыялы III Міжнар. Навук.-практ. Канф., 21-22 крас. 2011 г., Мінск. У 2 ч. Ч. 1 / рэдкал.: І.С. Роўда. [і інш.]. – Мінск: Выд. Цэнтр БДУ, 2011. – С. 105 – 106.
10. Бройтман, С. Н. Гістарычная паэтыка / С. Н. Бройтман. – М. : РГГУ, 2001. – 320 с.
11. Брэтон, А. Маніфест сюррэалізму / А. Брэтон // Называць рэчы сваімі імёнамі: Праграмныя выступленні майстроў заходнееўрапейскай літаратуры XX стагоддзя. – М. : Прагрэс, 1986. – С. 40–73.
12. Бугаеў, Д. Я. Спаведальнае слова: Літаратурная крытыка, успаміны / Д. Я. Бугаеў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2001. – 327 с.
13. Бязлепкіна, А. Эвалюцыя гістарычнай прозы ў беларускай літаратуры : ад рамантычных твораў да альтэрнатыўнай гісторыі /

А. Бязлепкіна // Рэгіянальнае, нацыянальнае і агульначалавечае ў славянскіх літаратурах, міжнародныя навуковыя чытанні, 7–8 кастрычніка 2010. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010. – 372 с.

14. Верабей А. Абуджаная памяць: Нарыс жыцця і творч. У. Караткевіча. – Мн.: Маст. Літ., 1997. – 256 с., с. 208.

15. Верабей, А. Л. Абуджаная памяць: Нарыс жыцця і творчасці Уладзіміра Караткевіча / А. Л. Верабей. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1997. – 256 с.

16. Верабей, А. Л. Уладзімір Караткевіч : жыццё і творчасць / А. Л. Верабей. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – 271 с.

17. Веселовский, А. Н. История или теория романа? / А. Н. Веселовский // Избранные статьи / под общ. Ред. М. П. Алексеева, В. А. Десницкого, В. М. Жирмунского и А. А. Смирнова ; вступ. Ст. В. М. Жирмунского ; коммент. М. П. Алексеева. – Л., 1939. – С. 3–22.

18. Гарэлік, Л. М. Сучасная беларуская проза: Традыцыі і наватарства / Л. М. Гарэлік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 168 с.

19. Гарэцкі, М. І. Збор твораў : у 4 т. / М. І. Гарэцкі ; рэдкал.: А. М. Адамовіч [і інш]. Т. 1 : Апавяданні, 1913-1930 / рэд. тома С.А. Андраюк ; падрыхт. тэкстаў і камент. М. П. Кенькі. - Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – 446 с.

20. Гуревич, А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.

21. Дасаева, Т. М. Паэтыка беларускага рамана / Т. М. Дасаева. – Мінск : БДУ, 2012. – 196 с.

22. Дзюбайла, П. К. Беларускі раман аб Вялікай Айчыннай вайне / П. К. Дзюбайла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1964. – 254 с.

23. Дзюбайла, П. К. Беларускі раман: гады 70-я / П. К. Дзюбайла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 176 с.

24. Дзюбайла, П.К. Беларускі раман : гады 70-я / П. К Дзюбайла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 176 с.

25. Дыбеліус, В. Марфалогія рамана / В. Дыбеліус // Праблемы літаратурнай формы. – Л. : Academia, 1928. – С. 105–130.

26. Жук, І. В. Прызайчны тэкст: дынаміка рытмавага існавання / І. В. Жук. – Гродна : ГрДУ, 2003. – 234 с.

27. Жураўлёў, В. П. Структура твора: Рух сэнсаў у беларускай літаратуры / В. П. Жураўлёў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 312 с.

28. Затонский, Д. В. Искусство романа и XX век / Д. В. Затонский ; Ред. С. Лейбович. – М.: Худож. лит., 1973. – 535 с.

29. Зусева-Азкан, В. Б. Тыпалогія метарамана / В. Б. Зусева-Азкан // Пытанні літаратуры. – 2012. – № 4. – С. 35–90.

30. Ішчанка, Г. М. Раман У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім» у кантэксце беларускай літаратуры / Г. М. Ішчанка. – Мінск : БДУ, 1998. – 124 с.
31. Каваленка, В. А. Вытокі. Уплывы. Паскоранасць: Развіццё беларускай літаратуры XIX–XX стагоддзяў / В. А. Каваленка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 336 с.
32. Караткевіч, У. Збор твораў : у 8 т. / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1987-1991. – Т. 3: Раман. Аповесці. – 1988. – 543 с.
33. Караткевіч, У. Збор твораў : у 8 т. / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1987-1991. – Т. 7 : Дзікае паляванне караля Стаха : аповесць ; Чорны замак Альшанскі : раман. – 1990. – 574 с.
34. Комаровская, Т. Е. Проблемы поэтики исторического романа США XX века / Т. Е. Комаровская. – Минск : Белорус. гос. пед. ун-т, 2005. – 124 с.
35. Кундэра, М. Мастацтва рамана / М. Кундэра // Іншаземная літаратура. – 1992. – № 7. – С. 160–167.
36. Лаўшук, С. С. Гарызонты беларускай драматургіі / С. С. Лаўшук. – Мінск : Беларуская навука, 2010. – 412 с.
37. Лейдэрман, Н. Л. Тэорыя жанру / Н. Л. Лейдэрман. – Екацярынбург : УрГПУ, 2010. – 904 с.
38. Лобач, У. А. Беларускі космас Уладзіміра Караткевіча / У. А. Лобач // Уладзімір Караткевіч і сучаснасць : зб. арт. / Полацк. дзярж. ун-т., кафедра сусветнай літаратуры і культуралогіі ; рэдкал.: А. Л. Верабей (адк. рэд.) [і інш.]. – Наваполацк, 2001. – С. 52-65.
39. Локун, В. І. Беларуская проза на мяжы XX–XXI стагоддзяў: Дынаміка жанравых структур / В. І. Локун. – Мінск : Беларуская навука, 2016. – 191 с.
40. Лявонава, Е. А. Беларуская літаратура XX ст. і еўрапейскі літаратурны вопыт / Е. А. Лявонава. – Мінск : БДУ, 2002. – 130 с.
41. Макарэвіч, А. М. Праблема жанру ў сучаснай беларускай прозе / А. М. Макарэвіч. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2015. – 242 с.
42. Матрунёнак, А. П. Псіхалагічны аналіз у сучасным беларускім рамане / А. П. Матрунёнак. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 224 с.
43. Мушынскі, М. І. Беларуская крытыка і літаратуразнаўства. 40-я – першая палова 60-х гадоў / М. І. Мушынскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 376 с.
44. Мущенко, Е. Г. Путь к новому роману на рубеже XX – XX веков / Е. Г. Мущенко. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1986. – 186 с.
45. Навасельцава, Г. В. Жанр рамана ў беларускай літаратуры другой паловы XX – пачатку XXI стагоддзя: манаграфія / Г. В. Навасельцава. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2020. – 268 с.

46. Навасельцава, Г. В. Жанр рамана ў беларускай літаратуры другой паловы XX – пачатку XXI стагоддзя / Г. В. Навасельцава. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2020. – 268 с.
47. Навуменка, І. Я. Змітрок Бядуля / І. Я. Навуменка. – Мінск : Беларуская навука, 2004. – 227 с.
48. Нікіфарава, В. Б. Раман Янкі Брыля «Птушкі і гнёзды» ў жанравастылёвай сістэме беларускага рамана 1960-х гадоў / В. Б. Нікіфарава. – Мінск : БДУ, 1996. – 174 с.
49. Павіч, М. Раман як дзяржава / М. Павіч // Іншаземная літаратура. – 2003. – № 2. – С. 11–14.
50. Перкін, Н. С. Чалавек у савецкім рамане / Н. С. Перкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 312 с.
51. Прашковіч, Л. І. Беларускі гістарычны раман: станаўленне і развіццё жанру / Л. І. Прашковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 168 с.
52. Рагойша, В. П. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах / В. П. Рагойша. – Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 2001. – 384 с.
53. Сінькова, Л. Д. Беларуская проза XX стагоддзя: дынаміка жанравых структур / Л. Д. Сінькова. – Мінск : БДУ, 1996. – 170 с.
54. Смыкоўская, В. І. Творчая гісторыя «Палескай хронікі» І. Мележа / В. І. Смыкоўская. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – 112 с.
55. Стральцоў, М. Л. Ад маладзіка да поўні: апавяданні, аповесці, эсэ / М. Л. Стральцоў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2005. – 430 с.
56. Сухіх, І. М. Праблемы паэтыкі А. П. Чэхава / І. М. Сухіх. – Л. : ЛДУ, 1987. – 184 с.
57. Тamarчанка, Н. Д. Тэарэтычныя праблемы вывучэння рэалістычнага рамана XIX стагоддзя / Н. Д. Тamarчанка // Праблемы тэорыі літаратурнага развіцця. – М. : ІМЛІ РАН, 2001. – С. 60–96.
58. Тычына, М. А. Кузьма Чорны: Эвалюцыя мастацкага мыслення / М. А. Тычына. – Мінск : Беларуская навука, 2004. – 168 с.
59. Тычына, М. А. Народ і вайна: Нацыянальны характар як аб'ект адлюстравання ў беларускай прозе аб Вялікай Айчыннай вайне / М. А. Тычына. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 208 с.
60. Тычыны, М. Неабходнасць легенды // Літаратура і мастацтва, 21 сакавіка 1980.
61. Федарэнка, А. М. Жэтон на метро : раман / Андрэй Федарэнка. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2020. – 173 с.
62. Фокс, Р. Раман і народ / Р. Фокс. – М. : Прагрэс, 1960. – 248 с.
63. Цвірка, К. А. Беларускі дэтэктыўны раман: генезіс і паэтыка / К. А. Цвірка // Весці БДПУ. Серыя 1. – 2013. – № 2. – С. 78–82.

64. Чарняўскі, М. М. Жанравая спецыфіка сучаснага беларускага дэтэктыва / М. М. Чарняўскі // Роднае слова. – 2015. – № 9. – С. 14–17.
65. Чарота, І. А. Пошук спрадвечнай існасці: беларуская літаратура XX стагоддзя ў працэсах нацыянальнага самавызначэння / І. А. Чарота. – Мінск : БДУ, 1995. – 159 с.
66. Чыгрын, І. П. Паміж былым і будучым: Проза Івана Чыгрынава / І. П. Чыгрын. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2002. – 166 с.
67. Шамякіна, Т. І. Беларуская класічная літаратурная традыцыя і міфалогія / Т. І. Шамякіна. – Мінск : БДУ, 2001. – 238 с.
68. Штэйнер, І. Ф. Варыятыўнасць рамана: тэарэтычны аспект / І. Ф. Штэйнер // Весці БДПУ. Серыя 1. – 2010. – № 4. – С. 56–60.
69. Яскевіч, А. С. Грані мастацкага твора / А. С. Яскевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1974. – 164 с.
70. Яфімава, М. Б. Дэтэктыўны жанр у беларускай літаратуры: традыцыі і наватарства / М. Б. Яфімава // Польша. – 2018. – № 3. – С. 112–119.